

Article Review

Reply to the "Scientific Critique and the Critique of Structural-Functional Dynamic Approach"

Hojatollah Rahimi ^{a*}

^a. Department of Geography, Humanities and Social Sciences Campus, Yazd University, Yazd, Iran

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Spatial Planning,
Structural-Functional
Dynamics Approach,
Critique,
Conceptual Consistency.

Received:

27 August 2022

Received in revised form:

3 December 2022

Accepted:

5 February 2023

pp. 1-26

Different approaches to spatial planning are a way to make our surrounding world meaningful. The Structural-Functional Dynamic approach (SFDA) has recently been articulated within the context of Iranian geographers to provide an alternative meaning for spatial planning concerning the socio-spatial context of Iran. We have interpreted some methodological aspects of this approach in Structural-Functional Dynamics Approach to Spatial Planning ("planning") published in Spatial Planning journal in 2016. The main argument was that the conceptualization of the two essential concepts of space and man in SFDA needs to be revised based on consistent assumptions. Although SFDA, following humanism, has rejected objectivism, an elitist top-down spatial planning, the idea of threshold in the neoclassical economy, and universal laws of human behavior, it reproduced them due to its tendency to positivism and the paradigm of geography as a spatial science. In 2018, the author of SFDA in scientific critique and the critique of the Structural-Functional dynamic approach ("Scientific Critique") criticized the way of interpretation presented in planning because of the incorrect translation and misinterpretation of scientific texts, the secondary referencing; and the misunderstanding of the concepts articulated in SFDA. The present article aimed to clarify arguments and interpretations presented in the planning to reply to the Scientific Critique.

Citation: Rahimi, H, (2022). Reply to the "Scientific Critique and the Critique of Structural-Functional Dynamic Approach". *Journal of Sustainable City*, 5 (4), 1-26.

 <http://doi.org/10.22034/JSC.2023.314582.1574>

* . Corresponding author (Email: rahimi.h@yazd.ac.ir)

Copyright © 2022 The Authors. Published by Iranian Geography and Urban Planning Association. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended abstract

Introduction

Different approaches to spatial planning seek to make meaningful our surrounding world. The Structural-Functional Dynamic approach ("SFDA") has been recently articulated within the context of Iranian geographers to provide an alternative meaning to spatial planning concerning Iranian social and spatial context. Because of the various social and economic effects of spatial planning on different groups, individuals, and spaces, it is always necessary to interpret and analyze the theoretical assumptions and practical implications of multiple alternatives of spatial planning. Accordingly, the interpretation of the methodological dimensions of SFDA in the paper Structural-Functional Dynamics Approach to Spatial Planning ("planning") published in Spatial Planning journal in 2016 showed that the conceptualization of space and man as essential concepts of spatial planning in SFDA is based on inconsistent assumptions. Although SFDA, following humanism, has rejected objectivism, an elitist top-down spatial planning, the idea of threshold in the neoclassical economy, and universal laws of human behavior, it reproduced them due to its tendency to positivism and the paradigm of geography as a spatial science. In 2018, the author of SFDA criticized in his scientific critique and the critique of Structural-Functional dynamic ("scientific critique") the way of interpretation presented in planning because of the incorrect translation and misinterpretation of scientific texts; the secondary referencing; and the misunderstanding of the concepts articulated in SFDA. The present article aimed to clarify arguments and interpretations presented in the planning to reply to the Scientific Critique.

Methodology

In order to make clear responses, the study will first quote a statement or a paragraph from the Scientific Critique, and then

related responses to that critique follow.

Results and discussion

The present article reconsidering the texts used in planning, has shown that the translation and interpretation of scientific texts correspond with the view of their authors, and the critiques of misinterpretation and mistranslation of them discussed in the scientific critique need to be corrected. In contrast, it is the scientific critique at the exposure of critiques due to misunderstanding and mistranslating English-language scientific texts and concepts such as plastic space, soft spaces, fuzzy boundaries, and postmodern spatial planning. Surprisingly, according to SFDA, plastic space is unreal and unmeasurable. For example, SFDA, contrary to original texts, has argued that soft spaces refer to new human settlements, and hard spaces refer to old or existing human settlements. As presented by Allmendinger and Haughton, soft spaces and fuzzy boundaries refer to informal and indicative spaces of spatial planning. While plastic space, according to Forer, is a natural, measurable, and metric space, SFDA has argued that Forer's plastic space is ideal and non-measurable to conclude that the translation and interpretation of Forer's plastic space are false. We agree with the scientific critique on the critique of secondary referencing in some cases in planning. It is better to refer to original scientific texts as far as possible.

In addition, the present article, through the explanation of the logical structure of arguments presented in planning, has shown that the critique of misunderstanding the basic assumptions and concepts of SFDA needs to be more precise. In contrast, the application of SFDA is difficult because of the inconsistent notions articulated in SFDA. For example, SFDA, following Hegel and German idealism, has argued in favor of change-oriented spatial planning. However, it has accepted positivist assumptions that space governed by universal laws is fixed, predictable and unchangeable. It is still

being determined how we can predict changing phenomena as precisely as assumed in SFDA. The exact prediction is only possible for unchangeable situations and spaces.

Conclusion

The internal consistency of concepts is an essential criterion for the validity of any scientific approach. Internal consistency refers to the logical coordination between ideas and concepts articulated in a specific approach. In the case of conceptual contradiction and inconsistency, it can be argued that a theory is not valid and coherent. The main argument developed in planning and the present article is that SFDA needs conceptual consistency. The conceptual inconsistency is not in itself a problem. It may be the reflection of contradictions and inconsistencies in the real world. However, as Lefebvre pointed out, Hegel did not discover the contradiction. He discovered a third moment that is produced when the contradiction has been transcended due to

the enrichment of determination by its negation. The logical contradictions make an approach difficult to understand and apply. For this, SFDA should explain in the coming papers how it can remove the conceptual contradictions and inconsistencies in theory and practice to provide a comprehensive and integrated network of concepts to deal with spatial planning issues.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

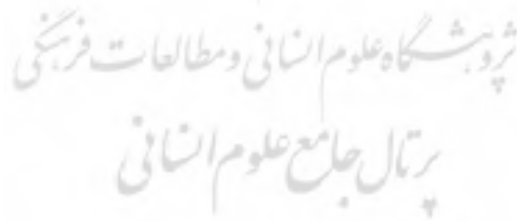
All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

پاسخ به "نقد علمی و نقد پویش ساختاری-کارکردی"

حجت‌الله رحیمی^۱ - گروه جغرافیا، پردیس علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

چکیده

رویکردهای متفاوت برنامه‌ریزی فضایی روشی برای معنا بخشی جهان پیرامونی ما است. رویکرد پویش ساختاری-کارکردی یکی از رویکردهایی است که در سال‌های اخیر در جامعه جغرافیدانان ایران درباره معنا بخشی به برنامه‌ریزی فضایی بر اساس محتوای اجتماعی و فضایی کشور ایران مطرح شده است. برخی از جنبه‌های روش‌شناسی رویکرد مذکور در سال ۱۳۹۵ و در مقاله‌ای با نام "برنامه‌ریزی فضایی با رویکرد پویش ساختاری-کارکردی" (برنامه‌ریزی) که در فصلنامه آمایش و برنامه‌ریزی فضا منتشر شد، مورد تحلیل و تفسیر قرار گرفت. استدلال کلی مقاله مذکور این بود که دو مفهوم فضا و انسان به‌مثابه مهم‌ترین ارکان برنامه‌ریزی فضایی در رویکرد پویش ساختاری-کارکردی بر اساس پیش‌فرض‌های متناقض مفهوم‌سازی شده است. مؤلف رویکرد مذکور در مقاله‌ای که در سال ۱۳۹۷ با عنوان "نقد علمی و نقد پویش ساختاری-کارکردی" (نقد علمی) در فصلنامه جغرافیا منتشر شد، محتوا و شیوه تحلیل‌ها را در "برنامه‌ریزی" به سبب عدم دقت در فرایند ترجمه و در ارجاع به منابع علمی، استناد به منابع علمی ثانوی و عدم فهم محتوا و متن رویکرد پویش ساختاری-کارکردی نقد کرد. هدف مقاله حاضر این بود که پاسخی را در ارتباط با انتقادهای مطرح‌شده در نقد علمی نسبت به مباحث مطرح‌شده در "برنامه‌ریزی" ارائه کند.

اطلاعات مقاله

واژگان کلیدی:

برنامه‌ریزی فضایی، رویکرد پویش ساختاری-کارکردی، نقد، انسجام مفهومی.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۶/۰۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۱۱/۱۶

صص. ۲۶-۱

استناد: رحیمی، حجت‌الله. (۱۴۰۱). پاسخ به "نقد علمی و نقد پویش ساختاری-کارکردی". مجله شهر پایدار، ۵ (۴)، ۲۶-۱.

<http://doi.org/10.22034/JSC.2023.314582.1574>

مقدمه

برنامه‌ریزی فضایی^۱ فرایندی برای معنا بخشی به جهانی است که در آن زندگی می‌کنیم. نیچه^۲ معتقد است انسان از این نظر که نمی‌تواند بدون معنا زندگی کند حیوان مریضی است (Nietzsche, 1989: 28)، اما همچنان به ما هشدار می‌دهد زندگی دارای معناها متکثری است که باید آن‌ها را کشف کنیم. و برای این منظور، ما را به آری گویی پیوسته به جهان دعوت می‌کند (Nietzsche, 1896: 58). اگر نحوه برنامه‌ریزی فضا نوعی معنا بخشی به جهان است، پس باید نسبت به معنایی که به جهان می‌دهیم، حساسیت داشته باشیم و پیوسته آن را تحلیل و تفسیر کنیم تا مفاهیم و معناهای جدیدی برای فضا نمایان شود. تنها یک شیوه مفهوم‌سازی وجود ندارد، زیرا هر شیوه‌ای همواره دارای نقص و کاستی است. بنابراین، تحلیل، یا اگر شما مایل هستید نقد، این امکان را فراهم می‌کند که از تمرکز بر روی یک معنا بپرهیزیم و درون سیالیت معناها حرکت کنیم.

رویکرد پویش ساختاری-کارکردی یکی از رویکردهایی است که توسط آقای دکتر عباس سعیدی (در این نوشتار، ما از این پس از ایشان با نام مؤلف نام می‌بریم) در جامعه جغرافیایی ایران درباره مفهوم‌سازی برنامه‌ریزی فضایی مطرح شد (سعیدی، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱). هدف اساسی این رویکرد مطالعه نظام فضایی در کلیت آن و در تعاملی چندبعدی و بسیار پیچیده بین اجزای گوناگون محیطی-اکولوژیک و اجتماعی-اقتصادی است (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۲). هر رویکردی، به‌ویژه هنگامی که هدف آن‌ها معنا بخشی به فضای عمومی است، همواره باید مورد تحلیل و تفسیر قرار بگیرند، زیرا پیامدهای اجتماعی-اقتصادی این رویکردها بر فضاها، گروه‌ها و افراد گسترده‌ای اثرگذار است. بنابراین، تحلیل و تفسیر این رویکردها، فارغ از این که تحلیل‌ها چگونه و با چه سودایی نوشته می‌شوند، امری ضروری است. بر اساس این ضرورت، در سال ۱۳۹۵ در مقاله‌ای که با نام "برنامه‌ریزی فضایی با رویکرد پویش ساختاری-کارکردی" در فصلنامه آمایش و برنامه‌ریزی فضا منتشر شد و ما از این پس از آن به نام "برنامه‌ریزی" یاد می‌کنیم، برخی از جنبه‌های فلسفی و روش‌شناسی رویکرد مذکور مورد تفسیر قرار گرفت (رحیمی، ۱۳۹۵). سپس، مؤلف در مقاله‌ای که در سال ۱۳۹۷ با عنوان "نقد علمی و نقد پویش ساختاری-کارکردی" در فصلنامه جغرافیا منتشر شد و ما از این پس از آن با عنوان "نقد" یاد می‌کنیم، انتقادهایی را نسبت به محتوا و شیوه تحلیل مفاهیم در "برنامه‌ریزی" مطرح کرد. مهم‌ترین این انتقادات شامل موارد زیر می‌شود: (۱) عدم دقت و عدم تسلط به زبان متن در فرایند ترجمه و ارجاع به منابع خارجی و داخلی؛ (۲) عدم مراجعه به منابع دست‌اول؛ (۳) عدم فهم زبان و متن رویکرد پویش ساختاری-کارکردی؛ (۴) عدم رعایت اخلاق علمی در تفسیر آراء دیگران و ازجمله آراء خود مؤلف. مؤلف در ارزیابی نهایی خود از "برنامه‌ریزی"، این گونه می‌نویسد:

"شایسته نیست فرضیات ذهنی خود را به متنی نسبت بدهیم که یا آن را نخوانده‌ایم و یا خوانده‌ایم و به سبب عدم آشنایی با مقوله مورد بحث و زبان متن، آن را درنیافته‌ایم. این شیوه مرضیه دلخواه ضمناً نشانگر نگاه از بالای ناقد است که خود را ناخوانده، خوانا و نادانسته، دانا معرفی می‌کند و درجایی می‌نشیند که سزاوار آن نیست" (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۷).

مقاله حاضر می‌کوشد پاسخی را برای انتقادهای مؤلف نسبت به "برنامه‌ریزی" ارائه کند. برای این منظور، بر اساس دستورالعمل فصلنامه، ابتدا یک جمله یا پاراگراف از "نقد" مطرح خواهد شد و سپس پاسخ مربوطه، ذیل آن جمله یا پاراگراف ارائه خواهد شد.

1 . spatial planning

2 . Nietzsche

پاسخ به "نقد علمی"

نقد علمی

"نقد" یا "انتقاد" نزد افراد عادی بیشتر به معنای عیب و ایراد گرفتن و "قضاوت منفی" است؛ این نوع نقد، در مقابل نقد سازنده، "نقد مخرب" خوانده می‌شود. بدین ترتیب، هرچند نقد معنایی کم‌وبیش شناخته‌شده دارد، اما بیان معنای آن شاید کافی نباشد، چراکه آنچه مهم‌تر به نظر می‌آید، نقش نقد در پیشبرد "معنا" از طریق برخورد عقاید و دیدگاه‌ها، به‌منظور گسترش دانایی است. اگر ناقدی به این مهم توجه نداشته باشد و از سر سودایی دیگر به‌نقد اندیشه‌ها بپردازد، قاعدتاً اگر از کج‌راه‌های که نشان می‌دهد و خود می‌رود بگذریم، لاجرم به مصداق شعر حافظ، "عرض خود می‌بریم و زحمت دیگران می‌داریم" (سعیدی، ۱۳۹۷: ۵).

پاسخ

همان‌گونه که نیچه در عبارتی گویا می‌نویسد "اراده معطوف به حقیقت نیازمند نقد است" (Nietzsche, 1989: 153)، هیچ نظریه‌ای نمی‌تواند از نقد گریزان باشد اگر در جستجوی حقیقت است. همان‌گونه که پاراگراف بالا نشان می‌دهد، مؤلف نقد را به دو دسته تقسیم‌بندی می‌کند: نقد مخرب و نقد سازنده و از نقد سازنده طرفداری می‌کند، زیرا هدف این شیوه نقد "پیشبرد معنا از طریق برخورد عقاید [...]"، به‌منظور گسترش آگاهی است. در مقابل، نقد مخرب که ویژگی "افراد عادی" است، فاقد ویژگی فوق‌بوده و تنها باعث از دست رفتن "عرض" ناقد و "زحمت" نقد شونده می‌شود. تحلیل کل محتوای "نقد" و عبارات و اصطلاحات مورداستفاده در آن نشان می‌دهد که "برنامه‌ریزی" از نظر مؤلف، یک نقد مخرب است. نقد از یک منظر یا نقد نیچه‌ای است که نقدی ویرانگر و مخرب است و یا نقد کانتی است که محافظه‌کارانه است، یعنی اگرچه نقد می‌کند، اما چیزی را که نقد می‌کند، درنهایت حفظ می‌کند. کانت فلسفه انتقادی خود را در سه نقد معروف خود یعنی نقد عقل محض، نقد عقل عملی و نقد قوه حکم ارائه کرده است. او در نقد اول موضوعات و مسائل گریزناپذیر عقل شامل خدا، آزادی و جاودانگی را به‌عنوان مسائل بنیادین علم متافیزیک در نظر می‌گیرد (Kant, 1996:48) و سپس تلاش می‌کند از طریق پژوهشی انتقادی یعنی پژوهش درباره میزان توانایی عقل محض برای کسب دانش درباره این مسائل، نشان بدهد که دعای عقل محض و علم متافیزیک درباره این مسائل، از نظر علمی قابل اثبات نیست. کانت در نقد عقل عملی مسیر متفاوتی را انتخاب می‌کند. او مفاهیم آزادی، جاودانگی و خدا را که در نقد عقل محض به‌عنوان مفاهیم غیرعلمی و غیر قابل اثبات تشریح کرده بود، به‌مثابه الزامات برساختن قوانین اخلاقی و اصول موضوعه اخلاق عملی در فلسفه خود در نظر می‌گیرد. او در نقد عقل عملی می‌کوشد با اتکا عقل محض و قوه فاهمه، کلیت و ضرورت قوانین اخلاقی را تبیین کند. درنهایت، در نقد سوم کانت که شامل نقد احکام زیبایی‌شناختی و احکام غایت‌شناختی می‌شود، می‌کوشد اصول حاکم بر این احکام و عرصه اطلاق آن‌ها را از طریق استدلال‌های پیچیده‌ای تحلیل کند (ر.ک. Deleuze, 2008; Kant, 1996, 2012a, 2012b; Copleston, 1999). نقد کانتی از نظر نیچه ناقص و ناتمام است و همان‌طور که دلوز، فیلسوف فرانسوی اشاره می‌کند "یکی از تم‌های اصلی آثار نیچه این است که کانت نقد حقیقی را به‌پیش نبرد، زیرا او توانست مسئله نقد را برحسب ارزش‌ها مطرح کند" (Deleuze, 2006: 1) و درنتیجه، "کل نقد تبدیل به سیاست مصالحه و سازگاری می‌شود" (Deleuze, 2006: 89-97). نیچه در مقایسه با کانت، یک گام فراتر می‌رود و در "تبارشناسی اخلاق" می‌نویسد "ما نیازمند نقد ارزش‌های اخلاقی هستیم. قبل از هر چیز، باید ارزش خود این ارزش‌ها مورد پرسش قرار بگیرد" (Nietzsche, 1989: 20). از نظر

نیچه، هرگونه تلاش برای حفظ ارزش‌های موجود، مانع آفرینش‌های جدید می‌شود. او در مقایسه با کانت، معتقد است نقد تمام‌عیار نقدی است که با تخریب ارزش‌های مستقر، زمینه را برای آفرینش‌های نوین ایجاد کند؛ نقدی که به‌زعم نیچه، کانت نتوانست آن را به انجام برساند. این که جانب کدام یک از شیوه‌های نقد را بگیریم، بیشتر شاید ناشی از ذوق و تجربه‌های شخصی افراد باشد. اگر تنها این دو گزینه پیش روی ما باشند و نوشتار حاضر برحسب ضرورت بخواهد در یک سوی این طیف بایستد، نقد مخرب را برمی‌گزیند: اگر بتوان از نقد به معنای اصیل آن صحبت کرد، این نقد اساساً مخرب است، زیرا آمده است تا عرصه را برای آفرینش فضاهای جدید تفکر فراهم کند.

اما آیا ما الزاماً باید خود را به‌نقد، فارغ از این که نقد مخرب است یا سازنده، محدود کنیم؟ می‌توان گزینه دیگری را انتخاب کرد که نه در پی تخریب و نه در پی ساختن دیگران است، بلکه راه خودش را طی می‌کند. این همان گزینه‌ای است که من آن را تفسیر یا تحلیل می‌نامم. نوشتار حاضر معتقد است که نباید نظریه‌های دیگران را برای تخریب یا سازندگی آن‌ها مطالعه کنیم، بلکه صرفاً باید از آن‌ها به‌مثابه یک چارچوب تحلیلی برای تفکر و یادگیری بیشتر استفاده می‌کنیم تا به تعبیر گادامر^۱، فیلسوف آلمانی، باعث گسترش و ادغام افق ما بشوند. هدف تفسیر و تحلیل هرگز "پیشبرد یک "معنا" نیست، زیرا فقط یک معنا و یک سرچشمه معرفت وجود ندارد، بلکه معناها و سرچشمه‌های متفاوتی وجود دارند و ما هرگز قادر نیستیم حرکت متکثر آن‌ها را متوقف کنیم یا بخواهیم به یک سرچشمه نهایی دسترسی داشته باشیم. در خوانش دیدگاه‌ها و نظریه‌های دیگران هیچ سودایی به‌جز تحلیل و تفسیر وجود ندارد، زیرا هیچ معیار واحدی در اختیار نداریم تا بر اساس آن بتوانیم دیگران را به‌قصد تخریب یا به‌قصد سازندگی نقد کنیم. باید به تحلیل و تفسیر دیدگاه دیگران اکتفا کرد و سودای ابطال یا اثبات نظریه‌های دیگران را به جویندگان حقیقت مطلق واگذار کرد. ما در مسیر تحلیل و تفسیر شاید حتی مجبور باشیم دعوی برنامه‌ریزی فضایی برای دیگران و اصلاح امور فضایی آن‌ها را کنار بگذاریم، زیرا تنها افرادی می‌توانند مدعی برنامه‌ریزی برای دیگران باشند که گمان می‌کنند به معرفت مطلق و بدون خطا دسترسی دارند.

نقد علمی

متأسفانه در سال‌های اخیر، برخی جغرافیدانان پیر و خسته یا جوان و کم‌حوصله، این عادت را نیافته‌اند که "آب را از سرچشمه بنوشند." [...] این است که می‌گوییم این افراد "به‌جای نوشیدن از سرچشمه، به آب جاری جلوی منزل بسنده می‌کنند" (سعیدی، ۱۳۹۷: ۶).

پاسخ

ما هرگز نمی‌توانیم به سرچشمه معرفت و ریشه درخت دانش برسیم. همان‌گونه که هارتشورن می‌نویسد "ما قادر به دنبال کردن ریشه‌ها برای رسیدن به نهایت اعماق ریشه‌ها نیستیم" (Hartshorne, 1969: 99). اجازه می‌خواهم این موضوع را با مثالی توضیح بدهم. نظریه منطقه بندی‌های روزانه از ورلن^۲، جغرافیدان آلمانی، یکی از نظریه‌های مورد استفاده در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی است (Werlen, 2007; Werlen, 2003)، اما وقتی به سراغ ورلن می‌رویم تا به گمان خودمان، آب را از سرچشمه او بنوشیم، متوجه می‌شویم که سرچشمه این ایده درجایی دیگر، یعنی در

1 . Gadamer

2 . Werlen

دیدگاه‌های گیدنز^۱، جامعه‌شناس بریتانیایی و مفهوم منطقه بندی او است (Giddens, 1985). یا هگل^۲ یکی دیگر از اندیشه‌های اثرگذار بر رویکرد پویش ساختاری-کارکردی است، ولی مجدداً وقتی به سراغ هگل می‌رویم متوجه خواهیم شد که هگل نقطه‌ای است که به سوی سرچشمه‌های دیگر معرفت منتشر می‌شود. در این مسیر حتماً به شخصیت‌های مهمی مانند جلال‌الدین بلخی خواهیم رسید که هگل در "فلسفه روح" به آن ارجاع می‌دهد (Hegel, 2008: 189)، و نیز به اسپینوزا^۳ و افلاطون^۴ (Hegel, 2008: 175) خواهیم رسید و در نهایت از افلاطون به زرتشت و بسیاری از کسانی که تاریخ نام آن‌ها را ثبت نکرده است. هگل در عبارتی گیرا بیان کرده است "یا باید اسپینوزایی باشی یا هرگز فیلسوف نباشی". بنابراین، پژوهش‌گری که در آرزوی دستیابی به سرچشمه معرفت حرکت کرده بود، در میانه راه با انبوهی از سرچشمه‌های دیگر مواجه خواهد شد، از حرکت بازخواهد ایستاد و ناگزیر به همین آب جلوی منزل اکتفا خواهد کرد. اگرچه مؤلف ابتدا از امکان دسترسی به سرچشمه‌های اندیشه دفاع می‌کند (سعیدی، ۱۳۹۷: ۶)، اما در پایان تغییر مسیر می‌دهد و می‌نویسد "نمی‌بایست [...] با عقب نشست به گذشته، کوشید وضعیت‌های ملموس حال را دریافت" (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۷). ما موافق این موضع اخیر هستیم. نباید با نگاه به گذشته و تلاش برای دسترسی به سرچشمه‌ها تلاش کنیم وضعیت‌های حال را درک کنیم، زیرا نمی‌توانیم به گذشته هیچ چیز و از جمله گذشته معرفت و دانش دسترسی داشته باشیم و آن‌گونه که مؤلف در "نقد" می‌نویسد آب را از سرچشمه معرفت بنوشیم.

نقد علمی

ناقد تحلیل خود را نه بر اصل نوشته هتتر مستند می‌سازد و نه به هرتسون و البته نه به آثار متعدد کانت و نه به هومبولت، بلکه همه را به هارتشون [هارتسهورن] حواله می‌دهد (همان‌جا). البته با بی‌دقتی صفحه ارجاع نخست خود را صفحه ۴۲ می‌نویسد که در واقع، مطلب موردنظر او در متن هارتسهورن از صفحه ۴۱ آغاز می‌شود.

پاسخ

در اینجا لازم است دو موضوع از یکدیگر متمایز شوند تا بتوان پاسخ مناسبی برای نقد مؤلف فراهم آورد: (۱) درستی یا نادرستی محتوای مطالب ارائه‌شده در "برنامه‌ریزی" درباره کانت، هرتسون یا هتتر، فارغ از این که این مطالب از منابع دست‌اول استخراج شده‌اند یا از کتاب هارتسهورن؛ (۲) لزوم ارجاع به منابع دست‌اول یا منابع دست‌دوم برای بیان مطالب. نقد مؤلف در "نقد" درباره درستی یا نادرستی محتوای مطالب ارائه‌شده نیست و بر مورد دوم یعنی عدم مراجعه به آثار دست‌اول معطوف است. من این نقد را از جانب مؤلف وارد می‌دانم، اما لازم است چند نکته را در این باره بیان کنم. نکته نخست این که هدف "برنامه‌ریزی" تنها ارائه چشم‌انداز کلی از دستگاه فکری یک فیلسوف مانند کانت یا هگل بود، و ارجاع مستقیم به یک یا دو پاراگراف از آثار آن‌ها، آن‌هم هنگامی که هدف ما نه نقد و نه ارائه رویکردی بر مبنای فلسفه‌های آن‌ها است، چیزی را نمی‌تواند درباره تسلط یا عدم تسلط ما بر آثار این فیلسوفان اثبات و روشن کند، زیرا با ارجاع مستقیم به یک پاراگراف از یک دستگاه فلسفی عظیم و بدون تفسیر این ارجاعات، که معمولاً به شیوه‌های متضادی قابل تفسیر هستند، نمی‌توان تصور کرد که آن پاراگراف توسط ما درک شده است. در تصور ما این است که در چنین وضعیت‌هایی، مراجعه به شارحان و مفسران این فلسفه‌ها مطلوب‌تر باشد، زیرا نشان می‌دهد با کدام تفسیر از فلسفه

1 . Giddens
2 . Hegel
3 . Spinoza
4 . Plato

کانت موافق هستیم. نکته دوم این است که صرف ارجاع به نوشته‌های هارتشورن^۱ برای بیان نظریه‌های هتتر، هریرتسون، کانت و هومبولت به‌خودی‌خود نمی‌تواند دارای اشکال باشد، مگر این‌که نشان داده شود محتوای مطالبی که در «برنامه‌ریزی» به نقل از هارتشورن آمده، اشتباه است و در نتیجه با ابطال تفسیر و درک هارتشورن از متفکرین مذکور، مطالبی که در «برنامه‌ریزی» و با واسطه هارتشورن درباره دیدگاه‌های آن‌ها درج شده است ابطال خواهد شد. نکته سوم این است که مؤلف (آقای دکتر سعیدی) در حالی «برنامه‌ریزی» را به دلیل عدم استناد مستقیم به آراء کانت و هگل نقد می‌کند که خود ایشان، در حالی که مدعی است در تدوین رویکرد ساختاری-کارکردی از دیدگاه‌های کانت و هگل استفاده شده است، در دو مقاله موردنظر که به معرفی رویکرد پویا ساختاری-کارکردی اختصاص دارد (سعیدی، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱)، حتی در یک مورد، نه تنها به‌طور مستقیم بلکه به نحو غیرمستقیم به آثار و دیدگاه‌های کانت و هگل استناد نکرده است و این سؤال باقی می‌ماند که رویکرد پویا ساختاری-کارکردی به کدام جنبه‌های فلسفه کانت و هگل توجه دارد و کدام جنبه‌ها را نمی‌پذیرد.

مؤلف در ارزیابی صحت ارجاع به اثر هارتشورن به‌درستی اشاره می‌کند که مطلب موردنظر در متن هارتشورن از صفحه ۴۱ آغاز می‌شود، ولی اشاره نمی‌کند که این متن در صفحه ۴۲، یعنی صفحه‌ای که «برنامه‌ریزی» به آن ارجاع داده است، به اتمام می‌رسد. در واقع، متن مورد استناد «برنامه‌ریزی» در دو صفحه ۴۱ و ۴۲ کتاب هارتشورن است و دقیق‌تر آن است که به هر دو صفحه، یعنی صفحات ۴۱ و ۴۲ اشاره می‌شد تا بر دقت ارجاع افزوده شود.

نقد علمی

در واقع، هارتسهورن در اینجا نه تنها از کانت نامی نمی‌برد، بلکه نمی‌نویسد: «از نظر آن‌ها [یعنی کانت و هومبولت] نیز انسان به به‌عنوان یک موضوع فرعی، بلکه به‌عنوان یک اصل برای وحدت طبیعت موردنظر است.» یا خود نمی‌گوید: «انسان معیار گزینش اشکال ناهمگون در مطالعات جغرافیایی است» و حتی از قول هتتر نمی‌آورد که «انسان در مقایسه با سایر پدیده‌های جغرافیایی مهم‌تر است.» بدین ترتیب، در اینجا شاهد این «اخلاق بد» هستیم که «ناقد» تصویری می‌کند و برای علمی جلوه دادن آن تصور، آن را به دیگرانی که اسم‌ورسمی دارند، نسبت می‌دهد (سعیدی، ۱۳۹۷: ۸).

پاسخ

هارتشورن به اسامی و دیدگاه‌های همبولت و کانت در صفحات ۶۷-۶۸ اشاره می‌کند (Hartshorne, 1969: 67-68)، و متأسفانه بی‌دقتی و اشتباه در درج شماره صفحات توسط من از یک‌سو و عدم احاطه مؤلف بر کلیت متن کتاب هارتشورن و اکتفا به جمله‌های ترجمه‌شده در «برنامه‌ریزی» از سوی دیگر، مؤلف را به این نتیجه رسانده است که این مطالب صرفاً تصوراتی است که من به هارتشورن و دیگران نسبت داده‌ام و برای علمی نشان دادن آن‌ها، بدون این‌که در متن کتاب هارتشورن باشند، به آن افراد نسبت داده‌ام. هارتشورن در صفحه ۴۶ کتاب به‌صراحت می‌نویسد «... [جغرافیا از میان تنوع نامتناهی از عوارض زمین، آن‌هایی را انتخاب می‌کند که برای انسان دارای اهمیت هستند [...] (Hartshorne, 1969: 46)]» و نیز در صفحه ۴۷ می‌نویسد: «دامنه موضوع مورد مطالعه [یعنی زمین] و گزینش پدیده‌های موجود در آن، برحسب منافع اساسی ما در این موضوع، آن‌گونه که ما آن را تجربه می‌کنیم، متعین می‌شوند» (Hartshorne, 1969: 47). به‌بیان‌دیگر، او بیان می‌کند که نحوه گزینش موضوعات و پدیده‌های مورد مطالعه در جغرافیا

1 . Hartshorne

بر اساس منافع و مزایایی است که این پدیده‌ها برای انسان دارند. بنابراین، بر اساس جملات مذکور، بیان این دیدگاه که هارتشورن معتقد است "انسان معیار گزینش اشکال ناهمگون در جغرافیا است" اگرچه با تصورات خود هارتشورن مغایرت ندارد، اما با تصورات مؤلف مبنی بر این که "هارتشورن نگفته است که انسان معیار گزینش اشکال ناهمگون در مطالعات جغرافیایی است" مغایرت دارد. ملاحظه می‌شود که این گزاره‌ها نه تنها تصورات "برنامه‌ریزی"، بلکه تصورات خودِ هارتشورن نیز هستند. نباید صرفاً بر تکرار محض واژه‌ها متمرکز شویم و گمان کنیم با انتقال صرف واژه‌ها، معنا نیز منتقل می‌شود.

درباره دیدگاه هتتر نیز، هارتشورن از قول کرافت^۱ می‌نویسد "انسان و فعالیت‌های او جایگاه مهم‌تری را در جغرافیا [more prominent place in geography]، در مقایسه با چیزی که از تعریف استاندارد جغرافیا انتظار می‌رود، کسب می‌کند؛" و سپس در ادامه می‌نویسد "هتتر دیدگاه به‌مراتب مشابه [با دیدگاه‌های کرافت] را [Hettner, in effect, had said much the same thing ...] در تبیین اهمیت انسان در جغرافیا بیان کرده است" (Hartshorne, 1969: 41). به‌بیان دیگر، کرافت می‌گوید برخلاف انتظار متعارف از جغرافیا که بر اساس آن، پدیده‌های طبیعی دارای اهمیت بیشتری هستند، این انسان و پدیده‌های انسانی هستند که جایگاه مهم‌تری را نسبت به پدیده‌های غیرانسانی در مطالعات جغرافیایی اشغال می‌کنند. با توجه به این که هارتشورن از قول کرافت اظهار می‌کند که انسان "جایگاه مهم‌تری را در جغرافیا" اشغال می‌کند و سپس اشاره می‌کند که هتتر دیدگاه مشابهی با کرافت دارد، می‌توان به نحو منطقی این نتیجه را استخراج کرد که از نظر هتتر نیز انسان دارای جایگاه مهم‌تری نسبت به سایر پدیده‌های غیرانسانی در جغرافیا است. بنابراین، ادعای مؤلف دال بر بداخلاقی ناقد (یعنی من) و نسبت دادن تصورات شخصی‌ام به "دیگرانی که اسم و رسمی دارند"، نمی‌تواند ادعای صحیحی باشد.

نقد علمی

اگر به نوشته تریفت (مورد ارجاع ناقد) مراجعه کنیم، درمی‌یابیم که نایجل تریفت [...] اشاره‌ای دارد به ادوارد هال و می‌نویسد: "فرضا اغلب به‌عنوان ماده بنیادین جغرافیا در نظر گرفته می‌شود. در واقع، آن چنان بنیادین که ادوارد هال، مردم‌شناس مشهور، یک‌بار آن را "سکس" مقایسه کرده [و می‌نویسد]: وجود دارد، ولی درباره آن سخن نمی‌گوییم. و اگر بگوییم، مطمئناً انتظار نمی‌رود به‌صورت فنی یا جدی به آن بپردازیم (Thrift, 2009: 85). حال معلوم نیست چگونه این عبارات ساده به این فرمایش که "نحوه مفهوم‌سازی فضا در علوم اجتماعی بیش از همه با تحولات درونی دانش جغرافیا پیوند خورده" ترجمه شده و نکته مورد اشاره هال به "امور فیزیولوژیکی" [؟] تعبیر شده است؟

پاسخ

درباره نحوه ارجاع به مقاله تریفت و اشاره به دیدگاه هال^۲ درباره اهمیت فضا، ضروری است میان نقل قول مستقیم و نقل قول غیرمستقیم در پژوهش‌های علمی تمایز قائل شویم. مشخص است که جمله مورد نظر در "برنامه‌ریزی" به نحو غیرمستقیم از مقاله تریفت ذکر شده است. چنانچه نیازهای فیزیولوژیکی انسان مجموعه‌ای از عناصر آب، هوا، خوراک، پوشاک، مسکن و سکس را شامل شود، سکس یکی از امور فیزیولوژیکی انسان است. عبارت "امور فیزیولوژیکی" مفهومی عام‌تر از واژه "سکس" است و ما ترجیح دادیم دیدگاه ادوارد هال را به‌صورت غیرمستقیم در "برنامه‌ریزی"

1 . Kraft

2 . Hall

استفاده کنیم. بدیهی است که مفهوم عام دربرگیرنده مفهوم خاص نیز هست. در پاراگراف مورد اشاره، هدف ما بیان اهمیت مفهوم فضا است و برای این امر، به دیدگاه هال استناد شده است. دیدگاه هال از یک سو معتقد است که اهمیت فضا همانند اهمیت سکس و نیازهای فیزیولوژیکی است، و از سوی دیگر، به طور ضمنی بیان می‌کند که مفهوم فضا آن چنان غامض و پیچیده است که همانند موضوع سکس، کمتر جرات می‌کنیم درباره آن به طور مستقیم صحبت کنیم.

نقد علمی

جالب است که ناقد محترم پس از ذکر مطالب دلخواه خود و ارجاع نادرست آن به ثریفت (ص ۹۲)، این نتیجه مشعشع را می‌گیرد که "بنابراین، عجیب نیست که جغرافیای معاصر با تکیه بر این مفاهیم پیوند تنگاتنگی با مقوله برنامه‌ریزی فضایی برقرار کرده است" (ص ۹۲). و در اینجا اتفاقاً "عجیب" است که بنا بر چه چیزی چنین نتیجه‌ای کشف می‌شود؟ آیا بر اساس ارجاعات نادرست بالا؟ و یا اینکه ادوارد هال فضا را با "امور فیزیولوژیکی" [فیزیولوژیک] مقایسه می‌کند؟ و یا اموری که "اگرچه وجود دارند اما درباره آن‌ها صحبتی نمی‌شود؟" (سعیدی، ۱۳۹۷، ۱۰-۹).

پاسخ

فارغ از این که یک جغرافیدان پیرو هگلی‌های چپ باشد یا هگلی‌های راست، فضا و انسان اجزای لایتجزای هر مطالعه جغرافیایی هستند. جغرافیدانان درباره فضای، یا با اندکی مسامحه درباره جای زندگی انسان‌ها مطالعه می‌کنند. این دو عنصر کلیدی در برنامه‌ریزی فضایی همچنان وجود دارند، با این تفاوت که ابعاد هنجاری این مفاهیم را نیز باید در نظر بگیریم. بنابراین، اگر جغرافیدانان معاصر درگیر برنامه‌ریزی فضایی هستند، این امر ریشه در تاریخ دانش جغرافیا دارد و نباید این امر ما را متعجب کند که چرا جغرافیدانان می‌توانند یا مجاز هستند به برنامه‌ریزی فضایی فکر کنند. این استدلال که جغرافیای معاصر با تکیه بر مفاهیم فضا و انسان پیوند تنگاتنگی با مقوله برنامه‌ریزی فضایی برقرار کرده است، در پایان پاراگراف و نه در پایان جمله‌ای که به طور غیرمستقیم به مقاله تریفت استناد شده، آمده است. در پاراگراف مذکور، به اهمیت انسان و اهمیت فضا در مطالعات جغرافیایی اشاره شده است و هر دو این عناصر، از ارکان اصلی برنامه‌ریزی فضایی هستند. با توجه به این که انسان و فضا از موضوعات کلیدی هر مطالعه جغرافیایی محسوب می‌شوند و با توجه به این که این عناصر، از ارکان اصلی برنامه‌ریزی فضایی هستند، "عجیب نیست که جغرافیای معاصر با تکیه بر این مفاهیم پیوند تنگاتنگی با مقوله برنامه‌ریزی فضایی برقرار کرده است" (رحیمی، ۱۳۹۵: ۹۲). هم‌چنین در جمله اول از پاراگراف دوم در "برنامه‌ریزی"، کلمه "است" بعد از کلمه "اشتباه" حذف و متأسفانه باعث تغییر و ابهام در معنای جمله شده است. صورت صحیح جمله مورد بحث به این صورت باید اصلاح بشود: "با وجود این، اشتباه است اگر گفته شود که [...] این پاراگراف باید در تکمیل و ارتباط با پاراگراف قبلی مطالعه شود و یک پاراگراف، به تعبیر مؤلف، "بی‌ربط" نیست (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۰). منظور پاراگراف مورد بحث این است که همه جغرافیدانان، موافق ورود جغرافیدانان به حوزه برنامه‌ریزی فضایی نیستند. برای مثال، مارکسیست‌ها موافق ورود جغرافیدانان به برنامه‌ریزی دولتی نیستند؛ لیبرال‌هایی مانند فون هایک^۱ و میلتون فریدمن^۲ و طبیعتاً جغرافیدانان پیرو آن‌ها اصولاً اعتقادی به برنامه‌ریزی فضایی در مقیاس‌های کلان و ملی ندارند و برخی از نظریه‌های پست‌مدرن نیز به سبب انتقادهایی که به پروژه عقلانیت و دخالت قدرت در برنامه‌ریزی دولتی دارند، علاقه چندانی به برنامه‌ریزی فضایی به روال مرسوم ندارند.

1 . Friedrich von Hayek

2 . Milton Friedman

نقد علمی

آلمندینگر، استاد اقتصاد زمین و هاوتن، جغرافیدان [...] چندین اثر مشترک در نقد و ارزیابی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در مناطق مختلف بریتانیا، به‌طور اعم و ایرلند، به‌طور اخص، نوشته‌اند که مقاله مورد استناد "ناقد" یکی از آن‌ها است. البته این مقاله چنان‌که نویسندگان در آغاز نوشته خود صریحاً نوشته‌اند، صرفاً به ارزیابی "طرح بازسازی" منطقه موسوم به "دروازه تیمز" که بنا بود "طی آن ۲۲۵ هزار شغل و ۱۶۰ هزار واحد مسکونی تازه برای ۳۵۰ هزار ساکنان جدید ایجاد شود" (Allmendinger & Haughton, 2009, 617) می‌پردازد و برخلاف ادعای "ناقد"، ضمن آنکه برنامه‌ریزی را اتفاقاً بیشتر به معنای "برنامه‌ریزی کاربری زمین" مطرح می‌سازند (Allmendinger & Haughton, 2009: 618, 621, 632)، هیچ ادعایی در مورد تأثیرپذیری از "نگرش‌های پست‌مدرن" و تعیین "چارچوب فلسفی و روش‌شناختی رویکرد برنامه‌ریزی فضایی معاصر"، مخصوصاً به‌صورت "موجز" ندارند. افزون بر این، آنچه این دو به‌عنوان "فضای نرم" و "مرزهای مبهم" مطرح می‌سازند، در واقع، به انتقاد از نحوه منطقه‌بندی در بریتانیا بازمی‌گردد که مطابق آن، مرزبندی بعضی مناطق (مرزهای مبهم) و فضاهای بینابینی یا نواحی جدید جمعیتی (فضاهای نرم) که با ویژگی‌های متفاوت نسبت به نواحی مسکونی جاافتاده (فضاهای سخت)، از اهداف برنامه‌های رسمی بریتانیا به نحو متفاوت به دور می‌مانند، مدنظر و نقد قرار می‌دهند (Allmendinger & Haughton, 2009: 618, 621, 632; Allmendinger et al., 2010, 52ff). بنابراین، کاملاً برخلاف ادعای ناروای "ناقد" که ظاهراً متوجه منظور این دو از "فضای نرم" در مقابل "فضای سخت" نشده، بحث آن در این مقاله (مورد استناد "ناقد")، اصولاً ربطی به "پیش‌بینی‌ناپذیری جهان" و یا تبیین "موجز ... چارچوب فلسفی و روش‌شناختی رویکرد برنامه‌ریزی فضایی معاصر" ندارد (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۱-۱۰).

پاسخ

گمان نمی‌رود برنامه‌ریزی فضایی را بتوان بدون مفهوم کاربری زمین تصور کرد. کاملاً بدیهی است که برنامه‌ریزی کاربری زمین از عناصر اصلی هرگونه برنامه‌ریزی فضایی است. باوجوداین، ضروری است مقاله آلمندینگر و هاوتن را با توجه به مفهوم کاربری زمین و بر اساس صفحات مورد استناد مؤلف بار دیگر ارزیابی کنیم. در صفحه ۶۱۸ مقاله مذکور، آن‌ها می‌نویسند "برنامه‌ریزی کاربری زمین تقریباً در طی دهه گذشته تغییرات معناداری را تجربه کرده است تا به‌طور ویژه این سیستم به نحو راهبردی‌تر، سریع‌تر و با کارآمدی بیشتر با تمام بخش‌های جامعه درگیر شود" (Allmendinger & Haughton, 2009: 618). سپس در صفحه ۶۲۱ می‌نویسند: "طرح راهبردهای فضایی منطقه (RSSs) در مقایسه با نظام قبلی یعنی هدایت برنامه‌ریزی منطقه‌ای (RPG) [..] دامنه گسترده‌تری از موضوعات را فراتر از صرف موضوع کاربری زمین اتخاذ کرده است" (Allmendinger & Haughton, 2009: 621) و در صفحه ۶۳۲ که مورد استناد مؤلف است، می‌نویسند "[...] بخش عمده‌ای از برنامه‌ریزی زیرساخت‌ها برای این‌که از برنامه‌ریزی کاربری زمین حمایت و پشتیبانی کنند، به نحو شگفت‌آور، دارای ارتباط بسیار ضعیفی با نظام برنامه‌ریزی رسمی است، این همان چیزی است که اینک به‌واسطه ایجاد بدنه‌های مشارکتی جدید در حال پذیرفته شدن است و به یک معنا در حال رسمیت پیدا کردن است، و انتظار می‌رود که فراهم آوردن زیرساخت‌ها در این بدنه‌ها مشارکت کنند" (Allmendinger & Haughton, 2009: 632). ملاحظه می‌شود که آلمندینگر و هاوتن در هیچ‌یک از جملات مذکور نه‌تنها برنامه‌ریزی فضایی را "بیشتر به معنای برنامه‌ریزی کاربری زمین مطرح" نمی‌سازند، بلکه درباره ضرورت گسترش محدوده برنامه‌ریزی فضایی و

1 . Regional Spatial Strategies

2 . Regional Plannin gGuidance

ضرورت فرا رفتن از تمرکز صرف بر مسئله برنامه‌ریزی کاربری زمین بحث می‌کنند و عبارت "بیشتر به معنای برنامه‌ریزی کاربری زمین" را نقد می‌کنند.

همان‌طور که در مقاله آن‌ها مشخص است، آلمندینگر نویسنده اول یا نویسنده مسئول مقاله است و خود او صراحتاً در صفحه ۹۴ مقاله دیگری با نام "به‌سوی ریخت‌شناسی پساپوزیتیویستی از نظریه برنامه‌ریزی" (Allmendinger, 2002: 94) خود را برنامه‌ریز پست‌مدرن معرفی می‌کند که از دیدگاه‌های فوکو^۱ متأثر است. بنابراین، ملاحظه می‌شود که تمرکز صرف بر واژه‌ها به‌جای فرا رفتن از آن‌ها می‌تواند باعث ایجاد مشکلاتی در نحوه بیان نقد شود. آلمندینگر و هاوتن علاوه بر مقاله مذکور، کتابی را تحت عنوان "برنامه‌ریزی فضایی نوین: مدیریت قلمروی با فضاهای نرم و مرزهای فازی" (Houghton et al., 2009) منتشر کرده‌اند. آن‌ها در این کتاب درباره اهمیت توجه و پذیرش فضاهای نرم در برنامه‌ریزی فضایی می‌نویسند:

یکی از یافته‌های کلیدی ما اهمیت آن چیزی بوده است که ما آن را فضاهای نرم می‌نامیم، که دربرگیرنده کثرت هویت‌های فضایی زیر ملی نوینی است که در پیرامون آن، فهم و ادراکات جدیدی از امکانات توسعه فضایی ایجاد شده است (Houghton et al., 2009: x).

اگر مؤلف، به مفهوم "فرا حکمروایی" در عنوان مقاله آن‌ها (Allmendinger & Houghton, 2009) التفات بیشتری داشت، حتماً تأیید می‌کرد که آن‌ها نه تنها فضاهای نرم و مرزهای فازی را نقد نمی‌کنند، بلکه معتقدند یک برنامه‌ریزی فضایی نو و پست‌مدرن باید این فضاها را به رسمیت بشناسد. پاراگراف زیر به‌خوبی تأیید می‌کند که آلمندینگر و هاوتن طرفدار فضاهای نرم و مرزهای فازی در برنامه‌ریزی فضایی پست‌مدرن هستند. آن‌ها می‌نویسند:

"ظهور این فضاهای نرم روند مهمی است که در کنار استفاده تاکتیکی از مرزهای فازی، با نیروهای محرک در سیاست‌گذاری مرتبط می‌شود تا از قیدوبندهای الگوهای اثرگذار قبلی که به انحاء گوناگون ممکن است کم‌تحرک و دیوانسالارانه باشند یا مسائل و فرصت‌های جغرافیای واقعی را منعکس نکنند، رها شود. [...] اگر هدف برنامه‌ریزی این است که جهان رابطه‌ای و پیچیده مناسبات و روابط مشارکتی را منعکس کند که در امتداد طیفی از جغرافیاهای گسترش می‌یابند، هم‌چنین نیازمند کار با سایر فضاها است، و همین فضاها هستند که ما به آن‌ها به‌مثابه فضاهای نرم می‌اندیشیم" (Allmendinger & Houghton, 2009: 619).

با توجه به پاراگراف فوق نیز می‌توانیم قضاوت کنیم که آیا آن‌گونه که مؤلف (یعنی آقای دکتر سعیدی) مقصود آلمندینگر و هاوتن را دریافته است، "این دو [...] مرزبندی بعضی از مناطق (مرزهای مبهم) و فضاهای بینابینی یا نواحی جدید جمعیتی (فضاهای نرم) [را] مدنظر و نقد قرار می‌دهند"، یا آن‌گونه در "برنامه‌ریزی" اشاره شده است آلمندینگر و هاوتن معتقدند برای درک جهان رابطه‌ای و پیچیده باید به فضاهای نرم بیندیشیم و چارچوب روش‌شناختی و فلسفی برنامه‌ریزی فضایی پست‌مدرن را بر اساس این مفاهیم استوار کنیم؟ آقای دکتر سعیدی (مؤلف) نواحی جدید جمعیتی را معادل فضاهای نرم و نواحی مسکونی جالفتاده را معادل فضاهای سخت در نظر گرفته است (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۰)، در صورتی که اگر به صفحه ۶۱۹ مقاله آلمندینگر و هاوتن مراجعه شود، ملاحظه خواهد شد که منظور آن‌ها از "فضاهای نرم" عبارت است از "زیر مناطق چند ناحیه‌ای نوینی برای راهبرد سازی و تأمین سیاست‌گذاری" که "در حال رهایی از عدم‌انعطاف‌پذیری و سختی مقیاس‌های رسمی برنامه‌سازی دستوری هستند" (Allmendinger & Houghton, 2009: 619). بنابراین، به زبان ساده، فضاهای نرم اشاره به فضاهای غیررسمی و فضاهای سخت اشاره به فضاهای رسمی و

قانونی در برنامه‌ریزی دارد و اصولاً هیچ ارتباطی میان این مفاهیم با سکونتگاه‌های جدید یا سکونتگاه‌های جاافتاده، آن گونه که مؤلف دیدگاه‌های آن‌ها را تفسیر می‌کند، وجود ندارد.

آن‌ها در همین مقاله می‌نویسند:

به‌طور ویژه، ما می‌خواهیم استدلال کنیم که همچنان که فعالیت‌های برنامه‌ریزی الزاماً در حال یادگیری برای کار با مقیاس‌های پیچیده، چندلایه، سیال و تا حدودی فازی آرایش بندی‌های حکمروایی و سیاست‌گذاری هستند، کاربرد مہیجی از مداخلات راهبردی و توزیعی در مقیاس‌هایی به‌غیر از مقیاس‌های نظام برنامه‌ریزی قانونی (محلّی و منطقه‌ای) وجود دارد. [...] برنامه‌ریزان، همچنین، مجبور هستند بازاندیشی کنند که چگونه می‌توانند با بیشترین کارآمدی با بازیگران مختلف از بخش‌های مختلف و در مقیاس‌های مختلف کار کنند" (Allmendinger & Haughton, 2009: 618).

نقد علمی

ناقد برای توضیح "اندیشه منطقی کانت"، نه لاقلاً به یکی از آثار پرشمار او، و نه حتی ترجمه فارسی "نقد خرد ناب"، بلکه به یک "دانشنامه دیجیتال" ارجاع می‌دهد؛ برای بحث درباره "دیالکتیک عینی هگل" باز نه به آثار هگل (و نه حتی ترجمه‌های فارسی مرتبط با فلسفه هگل)، بلکه به نوشته دکتر محمدحسین تمجیدی؛ [...]؛ و برای تبیین "نظریه منطقه بندی روزانه ورلن"، نه به نوشته‌های خود او، بلکه به آنتونی گیدنز، جامعه‌شناس، پناه می‌برد، اما با کمال حیرت از آثار خود گیدنز استفاده نمی‌کند، بلکه به منابع دست‌دوم دیگران بسنده می‌کند. جالب‌تر از همه این‌که در بحث داگلاس^۱ و "راهبرد شبکه منطقه‌ای" که آن را "نظریه" می‌خواند، باز به‌جای اصل مقاله مشهور داگلاس (۱۹۹۸) که اغلب دانشجویان جغرافیا "فایل" آن را در اختیار دارند، به مأخذی فرعی (مارتین، ۲۰۱۲) استناد می‌کند (سعیدی، ۳۹۷: ۱۱).

پاسخ

بار دیگر در اینجا، نقد مؤلف درباره درستی یا نادرستی محتوای مطالب ارائه‌شده در "برنامه‌ریزی" نیست و تنها بر عدم مراجعه مستقیم به آثار دست‌اول معطوف است. این نقد از جانب مؤلف وارد است، اما لازم است در خصوص موارد مطرح‌شده در بالا، مواردی بیان شود. "برنامه‌ریزی" برای ارائه تصویری اجمالی از دیدگاه کانت، به مقاله میخائیل رولف^۲ (Rohlf, 2010) استناد کرده است که متخصص فلسفه کانت است. او تا جایی که نمایه‌های علمی نشان می‌دهند در فاصله زمانی ۲۰۱۷-۲۰۰۴ تعداد ۲۱ مقاله تخصصی درباره کانت نوشته است.^۳ مقاله ایشان در دانشنامه تخصصی استنفورد که نسخه دیجیتالی آن در دسترس است، منتشر و تا سال ۲۱۰۹، ۱۵۳ بار مورد استناد واقع شده است. دیجیتالی بودن یک مقاله چیزی از ارزش آن مقاله نمی‌کاهد. بنابراین، نقد مؤلف در این زمینه وارد نیست، مگر این‌که اثبات شود تفسیر رولف از کانت که "برنامه‌ریزی" به آن استناد کرده است، اشتباه است و در نتیجه، با اثبات اشتباه آن مقاله، پاراگرافی—و البته نه کل "برنامه‌ریزی"—از "برنامه‌ریزی" که از رولف نقل شده است، اشتباه خواهد بود. هدف "برنامه‌ریزی" هرگز نقد یا تدوین رویکردی بر اساس دیدگاه‌های کانت نبوده است، در حالی خود مؤلف مدعی است رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از دیدگاه کانت متأثر است، ولی حتی یک استناد مستقیم به آثار کانت و آثار هگل، و نه حتی به تفسیر دیگران از کانت و هگل در دو مقاله مورد بحث ایشان وجود ندارد (سعیدی، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱).

درباره نظریه ورلن، مقاله‌ای که به او استناد شده است، دیدگاه ورلن را به نحو موجز و مختصری بیان کرده است و با

1 . Douglass

2 . Michael Rohlf

3 . https://scholar.google.com/citations?user=_mRyBEIAAAAJ&hl=en&oi=ao

توجه به محدودیت‌های نگارشی که فصلنامه برای مقاله‌ها در نظر می‌گیرند، گمان بر این بود که مقاله مذکور می‌تواند مقصود را بهتر بیان کند. دلیل مراجعه به دیدگاه‌های گیدنز نیز این بود که نشان داده شود سرچشمه ایده منطقه بندی‌های روزانه نه ورلن، بلکه گیدنز است (Giddens, 1985) و گیدنز با تأکید بر عاملیت و اراده آزاد انسانی یک جامعه‌شناس انسان‌گرا است. گیدنز در مقدمه‌ای که بر کتاب ورلن نوشته است بیان می‌کند که “تنها باید علت‌هایی را در علوم اجتماعی جستجو کرد که مرتبط با دلایل عاملین انسانی هستند، و این دلایل را نمی‌توان با مدل‌های اُردکسِ علیت علمی شبیه‌سازی کرد” (Werlen, 2003: xiii). با همه این اوصاف، نقد مؤلف درباره ضرورت استناد مستقیم به خود آثار گیدنز و ورلن درست است.

درباره عدم استناد به مقاله داگلاس^۱ (Douglass, 1998)، اگر بار دیگر به “برنامه‌ریزی” مراجعه شود، ملاحظه خواهد شد که در آنجا به مقاله داگلاس و نه به مقاله مارتین^۲ استناد داده شده است.

نقد علمی

ناقد برای اثبات نادرستی “ساختار فضایی منظم کریستالر”^۳ [؟]، به مأخذی بی‌ربط با عنوان “جایی برای فضای پلاستیک” پناه می‌برد (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۱) و البته معلوم نمی‌دارد معنای پلاستیک در بحث فورر^۴ چیست و محتوای این مقاله قدیمی (۱۹۷۸) و فضای پلاستیکی [؟] موردنظر او، اصولاً چه ارتباطی به “تئوری مکان مرکزی” دارد؟! (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۱).

پاسخ

شاید بهتر باشد برای پاسخ به دو نقد بالا از عبارت زیر در مقاله فورر کمک بگیریم. یکی از موضوعات مقاله فورر (Forer, 1978) بحث درباره فضای مطلق است. فورر در این مقاله استدلال می‌کند که بسیاری از کاربردهای فضا در جغرافیا از چشم‌انداز مطلق‌گرا و راکد الهام می‌گیرند. فضای مطلق با شیفتگی ما به نقشه‌ها و سطوح ایزوتروپیک نمایش داده می‌شود. [...] تابلر^۵ با پیروی از تیسوت^۶ بار دیگر اظهار کرده است که هرگونه تلاش برای ترسیم یک سطح دو بُعدی منحنی (بخشی از ژئوئید) بر روی یک سطح هموار مثل یک تکه کاغذ، مستلزم تحریف است. [...] بدون تردید، سطح ایزوتروپیک [...] به نحو بسیار مطلوبی دارای ویژگی‌های فضای مطلق است: راکد، مستقل از اشیاء درون آن و بدون پیوستگی با فرایندهایی که در آن اتفاق می‌افتند (Forer, 1978: 232-233).

کریستالر نیز نظریه مکان مرکزی را بر روی سطح ایزوتروپیک، دو بُعدی و بدون لحاظ کردن عوامل جغرافیایی (Christaller, 1966: 112) ارائه کرد و بر اساس استدلال فورر در بالا، که من هم با دیدگاه او موافق هستم، نظریه مکان مرکزی کریستالر مبتنی بر نگرشی مطلق‌گرایانه از فضای جغرافیایی است. خود کریستالر این فضا را فضای محض می‌نامد که تصویری انتزاعی است و آن را از فضای واقعی که دربرگیرنده عوامل جغرافیای طبیعی است، متمایز می‌کند (Christaller, 1964: 95). هم‌چنین، مؤلف (آقای دکتر سعیدی) در “دانشنامه مدیریت شهری و روستایی” (سعیدی، ۱۳۸۷: ۱۴۱) با “تبعیت از پارادایم علم فضایی و همانند کریستالر، تمام پستی‌ها و بلندی‌ها را کنار گذاشته و زمین را

1 . Douglass
2 . Martin
3 . Christaller
4 . Forer
5 . Tobler
6 . Tissot

مسطح تصور کرده و برنامه‌ریزی فضایی را در یک فضای دُوبُعدی تعریف می‌کند" (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۰۱). این شیوه مفهوم‌سازیِ فضا، آن را از حرکت بازمی‌دارد، و به تعبیر فورر، تصویری راکد و منفعلانه از فضا ارائه می‌کند. همان‌طور که در "برنامه‌ریزی" اشاره شد، یکی از تناقض‌های موجود در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی این است که از یک سو فضای مسطح و دُوبُعدی را به‌مثابه شالوده تعریف خود از برنامه‌ریزی فضایی قرار می‌دهد و سپس می‌کوشد عناصر اکولوژیکی و فرهنگی را بر روی یک فضای دُوبُعدی بیفزاید، کوششی که نیازمند یک فضای سه‌بعدی است. بدیهی است که پیشنهاد مؤلف متناقض است. به هر طریق، فورر فضای پلاستیکی را برای رهایی از تصور راکد و ایستا از فضا و برای افزودن عنصر حرکت به آن، به‌مثابه یکی از انواع فضاهای نسبی در برابر فضای مطلق که فضای موردنظر نظریه مکان مرکزی کریستالر و رویکرد پویا ساختاری-کارکردی است، مطرح می‌کند و این‌گونه آن را توصیف می‌کند:

از آنجایی که اختلاف در زمان، هزینه و حتی فواصل برحسب مایل تا اندازه‌ای محصول تقاضاهای اقتصادی-اجتماعی و پیشرفت‌های تکنولوژیکی است، این فضاهای پلاستیکی طبیعتاً پویا و حقیقتاً نسبی هستند. [...] فضاهای پلاستیکی [...] به‌طور اساسی، برحسب پویایی از فضای مطلق متمایز می‌شوند (Forer, 1978: 235).

در مجموع، فضای پلاستیک یعنی فضای پویا، قابل‌اندازه‌گیری و وابسته به فرایندها (Forer, 1978: 235). این فضاها بدیل فورر برای فضای مطلق به شمار می‌روند که از نظر او راکد و منجمد است و به مطالعه فرایندها در مطالعات جغرافیایی توجهی ندارد. بر پایه این استدلال‌ها می‌توان فضای پلاستیکی فورر را در مقابل شش ضلعی‌های هندسی، ثابت و منظم کریستالر قرار داد. همان‌طور که فورر اشاره می‌کند هژمونی فضای مطلق (و به تعبیر "برنامه‌ریزی" هژمونی فضای کریستالری) در سال ۱۹۰۵ درهم‌شکسته شد و به لطف نظریه نسبیت انیشتین^۱ در سال ۱۹۱۶ این هژمونی و اعتبار به نفع فضاهای نسبی، که فضای پلاستیکی یکی از انواع این فضاها است، وارونه شد (Forer, 1978: 232). لازم است یادآوری شود که اگر مقاله فورر یک مقاله قدیمی است، زیرا در سال ۱۹۷۸ منتشر شده است، پس نظریه مکان مرکزی کریستالر که در سال ۱۹۳۳ منتشر شده است، یک نظریه قدیمی‌تر است. صرفاً قدیمی بودن یا جدید بودن یک نظریه چیزی بر ارزش آن نمی‌افزاید یا از آن نمی‌کاهد (مغالطه توسل به سنت). آنچه ما را درباره انسجام درونی رویکرد پویا ساختاری-کارکردی بیشتر به تردید وامی‌دارد این است که چگونه می‌توان با تکیه بر فضای مطلق، دُوبُعدی، راکد و منفعلانه کریستالری، "نظام فضایی" را به شیوه "ارتباطی، ترکیب‌پذیر و یکپارچه" و به‌عنوان یک پویا درک کرد (ن.ک سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۷)، درحالی‌که فضای کریستالری برای این شیوه اندیشیدن طراحی نشده است. و آن چیزی که باعث تعجب می‌شود این است که مؤلف محترم شیوه فهم خود را درباره فضا به من نسبت می‌دهد. زیرا او درجایی از مقاله خود می‌نویسد: "اشکال برجسته‌کار ناقد محترم آنجاست که در برخورد با پویا ساختاری-کارکردی دچار چند خطای فاحش می‌شود: نخست اینکه فضا را در مباحث فلسفی و نیز در علم هندسه و فیزیک با فضای جغرافیایی یکسان می‌بیند" (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۸). درحالی‌که مؤلف محترم فراموش می‌کند که این خود ایشان است که برنامه‌ریزی فضایی را در "دانشنامه مدیریت شهری و روستایی"، با تبعیت از هندسه اقلیدسی و نظریه کریستالر در یک فضای دُوبُعدی تعریف می‌کند (سعیدی، ۱۳۸۷: ۱۴۱) و با این تعریف، از فضا جغرافیا زدایی می‌کند.

نقد علمی

برای رد کسانی که به "واقعیت فضای اجتماعی" و نقش جماعت‌ها در "تولید فضا" در وضعیت‌های متفاوت اجتماعی-اقتصادی باور دارند، ساده‌انگاری خواهد بود، "فضای مجازی" یا "فضای پلاستیک" را به رخ بکشیم" (سعیدی، ۱۳۹۷:

۱۳).

پاسخ

بر اساس جمله بالا، مؤلف تصور می‌کند که فضای پلاستیکی فضای عینی، قابل‌وارسی و واقعی نیست. این در حالی است که اگر به مقاله فورر مراجعه شود، ملاحظه خواهد شد که از نظر او فضای پلاستیکی فضای عینی، واقعی، قابل‌وارسی علمی و فضای "قابل‌سنجش و اندازه‌گیری" است (Forer, 1978: 235). بدیهی است که تنها هنگامی می‌توان فضا را موردسنجش قرار داد و اندازه‌گیری کرد که آن فضا عینی باشد. بنابراین، فهم و دیدگاه مؤلف مبنی بر قرار دادن فضای پلاستیکی در تضاد با فضای واقعی، که احتمالاً از نظر ایشان یک فضای مجازی و تخیلی و غیرقابل‌وارسی است، درست نیست و ارتباطی با دیدگاه فورر ندارد، زیرا از نظر فورر، فضای پلاستیکی همچنان واقعی، عینی، قابل‌وارسی، قابل‌اندازه‌گیری و قابل‌مطالعه بر اساس واحدهای متریک است.

نقد علمی

آیا "ناقد" می‌داند "جبرگرایی فضایی" به معنای چیست؟ و باز آیا اصولاً توجه دارد که "جبرگرایی فضایی" با "انسان‌گرایی" جمع‌شدنی و پیوندناپذیر نیستند؟ (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۲).

پاسخ

همان‌طور که در "برنامه‌ریزی" اشاره شد (رحیمی، ۱۳۹۵) این سؤال به همراه سایر سؤال‌هایی که در آن مقاله ذکر شده است، باید توسط مؤلف پاسخ داده شود! اما مایلیم دیدگاه خودم را، اکنون که این سؤال از من پرسیده می‌شود، بیان کنم. اگر از موضع یک هگلی به این سؤال نگاه کنیم—که ظاهراً مؤلف خود را پیرو این فیلسوف می‌داند—پاسخ به این سؤال مثبت است و جبرگرایی فضایی با انسان‌گرایی جمع‌پذیر هستند، زیرا فلسفه هگل اصولاً فلسفه تضادها و فلسفه توأمان امکان و جبر است. بنابراین، یک رویکرد هگلی به‌جای این که از تضادها به‌راسد و آن را نشانه آشفستگی فکری و نابسامانی یا سردرگمی علمی بداند—که دقیقاً در نظریه هگل گاهی به همین معنا نیز هست—باید به استقبال تضادها برود. اما باید توجه داشت که تضادها در فلسفه هگل صرفاً مطرح نمی‌شوند تا در همین وضعیت باقی بمانند، بلکه همان‌طور که لوفور^۱ اشاره می‌کند (Lefebvre, 2009: 19)، هگل تضادها را مطرح می‌کند تا آن‌ها را رفع کند و رسالت فلسفه هگل نیز در نهایت با ختم شدن به مفهوم ایده مطلق یا روح مطلق، همین است. بنابراین، اگر مؤلف خود را پیرو روح دیالکتیک هگل و تاریخ آن می‌داند—که ظاهراً چنین است (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۸، ۷؛ سعیدی، ۱۳۹۱)—نه تنها مواجهه تضادها، که در اینجا تضاد میان جبرگرایی فضایی و انسان‌گرایی است، امکان‌پذیر است، بلکه یک رویکرد هگلی باید نشان بدهد که چگونه می‌توان با اتکاء به نگرش دیالکتیک هگل این تضادها را به نحو منطقی—منطق در معنای هگلی آن—و البته واقعی و در دنیای تجربه رفع کرد.

نقد علمی

چرا "ناقد" ضمن نقیض‌گویی‌های پیاپی، این رسالت را برای خود قائل است که "مبانی نظریه‌ای [نظری] رویکرد پویش ساختاری^۹ کارکردی" را او باید با توسل به سطح دانایی تئوریک و سلیقه "علمی" خویش، زیر سایه "خزعلاتی" به‌عنوان

1 . Lefebvre

بحث درباره انسان‌گرایی و جغرافیای انسان‌گرا "معرفی" کند؟ حال آن‌که نویسنده در دو مقاله مربوط به معرفی پویا ساختاری-کارکردی هرگز از لفظ "انسان‌گرایی" یا "جغرافیای انسان‌گرا" استفاده نکرده و به "جغرافیای انسان‌گرا" به معنایی که "ناقد" محترم درمی‌یابد، است، هیچ‌گونه توجه و ارجاعی نداشته است (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۳-۱۲).

پاسخ

برای اثبات ادعای تأثیرپذیری رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از رویکرد انسان‌گرایی و جغرافیای انسان‌گرا دو روش وجود دارد. روش اول این است که مؤلفه‌های رویکرد انسان‌گرایی را با مراجعه به آثار جغرافیادانان انسان‌گرا استخراج کنیم و سپس وجود یا عدم وجود این عناصر را در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی ارزیابی کنیم و در صورت وجه اشتراک، استدلال کنیم که رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از مکتب انسان‌گرایی متأثر است یا با آن مکتب اشتراک دیدگاه دارد، حتی اگر ظاهراً با آن مکتب مخالفت دارد. همین روند در "برنامه‌ریزی" دنبال شده است (رحیمی، ۱۳۹۵): ابتدا با رجوع به مقاله بوتیمر^۱ که از پیشگامان جغرافیای انسان‌گرا است مؤلفه‌های این رویکرد استخراج شد و سپس مطابقت میان این مؤلفه‌ها و برخی مفاهیم موجود در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی مانند توانمندسازی جامعه مدنی از طریق یادگیری (سعیدی، ۱۳۸۳، ۲۰)، اصلاح ساختارهای فضایی (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۴-۱۳)، نقد اقتصاد مقیاس و عقلانیت اقتصادی در ارائه خدمات عمومی به روستاها (سعیدی، ۱۳۷۷، ۲۱)، تأکید بر مفهوم توسعه پایدار (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۸)، احترام به سنت‌های گوناگون و متنوع فرهنگی (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۸)، روستاگرایی (سعیدی و طالشی، ۱۳۸۳: ۱۴) و مخالف با سیاست همه‌چیزدانی (سعیدی و فتاح‌پور، ۱۳۸۱: ۴۰) ارزیابی و ادعا شد که رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از مکتب انسان‌گرایی متأثر است. هیچ‌اصراری برای افزودن صفت انسان‌گرایی به رویکرد پویا ساختاری-کارکردی وجود ندارد و اگر این مؤلفه‌ها را نمی‌توان ذیل مکتب انسان‌گرایی گنجاند، پس این وظیفه خود مؤلف محترم است که توضیح بدهد این عناصر را باید ذیل کدام یک از مکاتب فلسفی گنجاند؟ روش دوم برای اثبات این ادعا که رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از مکتب انسان‌گرایی متأثر است این بود که نظریه‌های مبنایی را که رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از آن‌ها متأثر است، از نظر میزان مطابقت یا عدم مطابقت با رویکرد انسان‌گرایی بررسی کنیم. اگر بتوان اثبات کرد که برخی از ایده‌ها و نظریه‌های زیربنایی رویکرد پویا ساختاری-کارکردی را می‌توان ذیل مکتب انسان‌گرایی گنجاند یا تفسیر انسان‌گرایانه از آن‌ها ارائه کرد، سپس می‌توان رویکرد پویا ساختاری-کارکردی را نیز ذیل همین مکتب جای داد، مگر این‌که خود مؤلف تبیین کند که این مؤلفه‌ها ذیل مکتب فکری دیگری برای مثال، نظریه توسعه پایدار (ن.ک. سعیدی، ۱۳۹۷: ۵) باید گنجانده شوند، ولی پیشاپیش باید دانست که نظریه توسعه پایدار یک مکتب فلسفی نیست، بلکه بیانیه‌ای سیاسی و تحت تأثیر مکتب انسان‌گرایی است. به هر طریق، همان‌طور که قبلاً استدلال شد، رویکرد منطقی‌بندی روزانه از دیدگاه‌های گیدنز متأثر است و رویکرد گیدنز از آراء مکتب انسان‌گرایی متأثر است. بنابراین، اگر رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از نظریه ورنل و ورنل از گیدنز و گیدنز از مکتب انسان‌گرایی متأثر است، بنابراین، به‌طور منطقی می‌توان گفت پویا ساختاری-کارکردی از انسان‌گرایی متأثر است. ما به ذکر همین مطلب بسنده می‌کنیم و نمی‌خواهیم اشاره کنیم که هم فلسفه هگل و هم فلسفه کانت دارای جنبه‌های انسان‌گرایی قدرتمندی هستند و مکتب انسان‌گرایی به‌شدت از دیدگاه‌های آن‌ها تغذیه می‌کند.

نقد علمی

“ناقد” محترم، ضمن برشمردن برخی نوشته‌های این قلم طی بیش از ۳۰ سال گذشته، با شتاب‌زدگی ناشیانه یک دانشجو به‌هنگام تدوین کار کلاسی، دو مقاله “جغرافیای شهری چیست” (۱۳۴۴) و “نظری به انسان به‌عنوان یک پدیده جغرافیایی” (۱۳۵۴)، از نوشته‌های شادروان دکتر عباس سعیدی رضوانی را به من نسبت می‌دهد!؟

پاسخ

دو مورد از آثار آقای دکتر سعیدی (سعیدی، ۱۳۴۴، ۱۳۵۴) به سبب شباهت نام، نام خانوادگی، و گرایش علمی در “برنامه‌ریزی” به آقای دکتر سعیدی نسبت داده شده است و نظر مؤلف در این باره درست است. با وجود این، تنها در یک مورد، یعنی درجایی که نوشته شده است “جدایی محقق از موضوع مطالعاتی‌اش با استمداد از دید علمی (سعیدی، ۱۳۴۴: ۸۹)” (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۰۷) به‌طور مستقیم به مقاله آقای دکتر سعیدی استناد شده و تمام ارجاعات دیگر به آقای دکتر سعیدی است. البته با توجه به پیروی آقای دکتر سعیدی از پارادایم علم فضایی، امکان‌پذیری جدایی محقق از موضوع مطالعاتی با استمداد از دید علمی با دیدگاه‌های آقای دکتر سعیدی مغایرت ندارد، زیرا پارادایم علم فضایی معتقد به این امکان‌پذیری است. امید است خوانندگان و مؤلف جانب انصاف را نگاه‌دارند و بپذیرند که تشخیص و تمایز گذاری میان دو نام و نام خانوادگی مشابه و بدون ذکر پسوند و با دیدگاه‌های مشابه—همان‌طور خواندن همین پاراگراف به دلیل شباهت مذکور دشوار است—اگر محال نباشد ولی دشوار است.

نقد علمی

از این جالب‌تر این که بارنز را هوادار “انسان‌گرایی” به حساب می‌آورد و از قول او (۲۰۱۱) می‌نویسد: این انسان (و نه جامعه) است که هویت خاص یک کشور [؟] را منطبق بر استفاده‌های خودش [؟] شکل می‌دهد. [...] “از همه جالب‌تر اشاره به مقاله بارنز (۲۰۱۱) است که با مراجعه به نوشته مورد استناد “ناقد”، معلوم نمی‌شود او در کجای مقاله خود نوشته است: “انسان و نه جامعه هویت خاص یک کشور را منطبق بر استفاده‌های خود شکل می‌دهد [؟]” این در حالی است که متن و صفحه مورد ارجاع “ناقد” در نوشته بارنز در واقع به بررسی تطبیقی مفهوم منطقه و مقایسه نحوه تبیین آن در نوشته‌های برخی جغرافیدانان در گذشته آلمانی، انگلیسی و فرانسوی بازمی‌گردد! (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۴).

پاسخ

اگر به “برنامه‌ریزی” مراجعه شود ملاحظه خواهد شد که در هیچ کجای آن مقاله نوشته نشده است که “بارنز هوادار انسان‌گرایی” است و فقط جمله‌ای از پُل ویدال دلا بلاش^۱، جغرافیدان امکان‌گرا و انسان‌گرای فرانسوی که در مقاله بارنز آمده است، در آنجا (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۰۴) نقل قول شده است. در مورد ادعای دوم مؤلف، به سطر ۱۶ از صفحه ۱۴۹ منبع مذکور (Barnes, 2011: 149) مراجعه شود تا جای جمله‌ای که مؤلف اظهار می‌کند جای آن را پیدا نمی‌کند، مشاهده شود.

نقد علمی

منظور ناقد از “پارادایم علم فضایی” چیست؟ آیا چنین چیزی اصولاً وجود دارد؟! در واقع، ناقد با پذیرش فروض نادرست

1 . Paul Vidal de la Blache

خود و خلط دو مفهوم پارادایم و راهبرد نتیجه می‌گیرد [...] (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۴).

پاسخ

درباره انتقاد اول مؤلف، یعنی وجود یا عدم وجود چیزی به نام پارادایم علم فضایی کافی است عبارت spatial science paradigm (Johnston, 1997; Johnston, 1986) یا عبارت spatial science (Gregory, 1984) یا عبارت paradigm of spatial analysis (Gregory et al., 2011) را در موتور جستجوی گوگل جستجو کنیم تا منابع متعددی را که در بالا به چند مورد از آن‌ها، یعنی رونالد جانستون^۱، استاد جغرافیا و نیز دریک گریگوری^۲، استاد جغرافیا اشاره شده است، مشاهده کنیم. اما نکته‌ای که باید اشاره کنیم این است که خود مؤلف کلمه "علم" را از عبارت "پارادایم علم فضایی" حذف کرده است و از عبارت "پارادایم فضایی" استفاده می‌کند (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۰) و در نتیجه، مفهوم آن عبارت نیز تغییر می‌کند. همان‌طور که می‌دانیم در دهه ۱۹۵۰ دو جریان فکری عمده در جغرافیا غالب بودند. جریان اول که از آن تحت عنوان جغرافیای پوزیتیویسم یاد می‌شود، معتقد بود جغرافیا باید فضا را با اتکاء به روش علمی مطالعه کند و جریان دوم که از آن تحت عنوان جغرافیای ناحیه‌ای یاد می‌شود، اعتقاد داشت جغرافیا همچنان فضا را مطالعه می‌کند، ولی جغرافیا نه یک علم، بلکه یک هنر است (Hart, 1982; Golledge et al., 1982). ملاحظه می‌شود که مؤلف با حذف کلمه "علم" از عبارت پارادایم علم فضایی این تفکیک و تمایز معنادار را از بین می‌برد. با توجه به این که کریستالر و فون تونن^۳ در زمره جغرافیدانان معتقد به مطالعه فضا در قالب یک علم، و نه در قالب هنر، بودند و مؤلف نیز از نظریه‌های این دو در رویکرد خود استفاده کرده است (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۰)، کلمه "علم" باید به عبارت "پارادایم فضایی" افزوده شود. پارادایم فضایی و پارادایم علم فضایی به دو موضوع کاملاً متفاوت اشاره می‌کنند.

درباره انتقاد دوم مؤلف مبتنی بر خلط دو مفهوم پارادایم و راهبرد در "برنامه‌ریزی" (رحیمی، ۱۳۹۷: ۹۷)، اگر بار دیگر پاراگراف مورد بحث مطالعه شود، ملاحظه خواهد شد که این دو مفهوم در آنجا به هیچ‌عنوان به جای یکدیگر به کار نرفته‌اند تا سپس "خلط" شوند. منظور از کلمه راهبرد در این پاراگراف اشاره به راهبرد خود مؤلف یعنی راهبرد مبتنی بر پیروی از پارادایم علم فضایی دارد و نه به پارادایم علم فضایی.

نقد علمی

ناقد ضمن آنکه اظهار می‌دارد "رویکرد پویا ساختاری-کارکردی بیش از هر چیز از دیدگاه‌های جغرافیای اجتماعی آلمان، به‌ویژه آراء بوبک و کریستالر متأثر است" (ص ۹۸)، ادعا می‌کند "کریستالر به همراه بوبک در دهه ۱۹۳۰-۱۹۲۰ [؟] یک جغرافیای اجتماعی و اقتصادی ساختاری-کارکردی را تأسیس کردند [؟]" (همان‌جا) و این ادعا را بدون هیچ استنادی به نوشته‌های متعدد بوبک و یا کریستالر، با یک مقاله جزوه مانند آموزشی-مروری کم‌ارزش (Ahamer, 2012) مستند می‌سازد. جالب است که نویسنده اصلی مقاله مورد استناد (گیلبرت آهامر) نیز همچون "ناقد"، با بی‌دقتی و بدون ارجاع مستقیم به کریستالر یا بوبک مطالب خود را مطرح کرده، توجه نداشته است که کریستالر در دهه یادشده و تا سال ۱۹۲۹ در آلمان دانشجوی بود و کتاب خود را در چارچوب "جغرافیای اقتصادی" که در اصل رساله دکتری او بود، در ۱۹۳۳ منتشر ساخت (Christaller, 1933, 3)؛ ضمن آنکه هانس بوبک، جغرافیدان اتریشی نیز در این دهه، یعنی تا ۱۹۲۶ دانشجوی بود و برای نخستین بار در دهه ۱۹۳۰ که در برلین دستیار بود، با "تحقیقات فضایی" به‌طور جدی آشنا شد (نک).

1 . Ronal Johnston

2 . Derek Gregory

3 . von Thuenen

سایت دانشگاه وین). البته او ارتباطی با کریستالر نداشت که به همراه او "یک جغرافیای اجتماعی و اقتصادی ساختاری-کارکردی را تأسیس" کند! (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۵-۱۴).

پاسخ

آهامر استاد جغرافیا در آکادامی علوم اتریش است و عمدتاً در زمینه تغییرات جهانی اقلیم و مشارکت‌های بین فرهنگی تحقیق می‌کند. رجوع به وبگاه علمی ایشان در سایت گوگل اسکولار^۱ نشان می‌دهد تا کنون ۱۶۴۶ مورد از مقاله‌های علمی دیگران به مقاله‌های او استناد داده‌اند. مقاله آهامر که "برنامه‌ریزی" به آن استناد کرده است، از سال ۲۰۱۲ تا سال ۲۰۱۹، ۳۷ بار مورد استناد قرار گرفته است. نمی‌توان با خدشه وارد کردن بر یکی از جملات یا بخشی از یک مقاله، تمام آن مقاله را بی‌ارزش معرفی کرد. حتی اگر بخش‌هایی از یک مقاله نادرست باشد، نمی‌توان نتیجه گرفت کل یک مقاله بی‌ارزش، نادرست و اشتباه است. در غیر این صورت دچار مغلطه ترکیب^۲ شده‌ایم. هم‌چنین مشخص نیست که معیار مؤلف برای تمایز گذاری میان مقاله‌های جزوه مانند آموزشی از مقاله غیر آموزشی و بی‌شباهت به جزوه چیست؟ همان‌طور که می‌دانیم، هانس بوبک نظریه‌ای با عنوان "مراحل اصلی تکامل اقتصادی اجتماعی" ارائه کرده است (Bobek, 1959; Bobek, 1974). نمی‌توان نظریه‌ای تکاملی درباره حیات اجتماعی بشر ارائه کرد ولی به جبر ساختارها، فارغ از این‌که این ساختارها چه باشند، اعتقاد نداشت؛ همان‌طور که مارکس^۳ مرحله‌بندی متفاوتی را پیش از بوبک برای تبیین نحوه تکامل حیات اجتماعی بشر ارائه کرد و می‌دانیم که مارکس هم یک فیلسوف ساختارگرا است. اما نکته تمایز بوبک و مارکس این است که آخرین مرحله از مراحل اصلی تکامل اجتماعی از نظر بوبک سرمایه‌داری تولیدی یا صنعت‌گرایی است (Bobek, 1959: 259). درحالی‌که بوبک در نظام سرمایه‌داری به‌عنوان آخرین مرحله تکامل حیات بشری ساکن می‌شود، مارکس نمی‌خواهد و نمی‌پذیرد که این مرحله آخرین مرحله تکاملی حیات اجتماعی بشر باشد، زیرا از نظر او و همکارش انگلس^۴ سرمایه‌داری وضعیتی غیرانسانی و در شأن انسان نیست. بنابراین، از نظر مارکس—صرف‌نظر از درستی یا نادرستی نظریه او—ظهور و استقرار یک جامعه سوسیالیسم و حاکمیت طبقه پرولتاریا آخرین مرحله تکامل اجتماعی بشر است.

چیزی که بوبک را به کریستالر مرتبط می‌کند و به اصطلاح، او را به همراهی با کریستالر سوق می‌دهد همان دیدگاهی است که بوبک را از مارکس متمایز و دور می‌کند. بوبک و کریستالر نظریه‌پردازان نظام سرمایه‌داری هستند. کریستالر مانند بوبک به جبر ساختارهای اقتصادی—فضایی اعتقاد داشت و ساختار سرمایه‌داری را می‌پذیرد. نظریه مکان مرکزی کریستالر در واقع نظریه‌ای برای مفهوم‌سازی فضای سرمایه‌داری و ایجاد یک مشروعیت عقلانی و درنهایت اخلاقی برای این فضا با توسل به زبان هندسه و زبان اقتصاد است، همان‌طور که بوبک از زبان جغرافیای تاریخی برای تبیین و مشروعیت این فضا استفاده می‌کند. بنابراین، عبارات "همراهی" بوبک با کریستالر به معنای قدم زدن آن دو در مثلاً سالن‌های یک دانشگاه یا یک خیابان نیست، بلکه اشاره به یک پروژه و پارادایم فکری مشترک دارد که توسط آن‌ها و دیگر پیروان پارادایم علم فضایی، جریان اندیشه جغرافیایی آلمان را تا سال‌ها متأثر کرد. امید است با این تفاسیر، معنای این جمله که کریستالر و بوبک در طی سال‌های ۱۹۲۰-۱۹۳۰ یک جغرافیای ساختاری-کارکردی را تأسیس کردند، واضح شده باشد. جغرافیای بوبک همان‌قدر ساختارگرا و دچار جبر اقتصادی است که جغرافیای کریستالر، و این نقطه

1 . Google Scholar

2 . fallacy of composition

3 . Marx

4 . Engels

اشتراک آن‌ها است: ساختارگرایی. لازم نیست اشاره شود که دل‌بستگی و علاقه بوبک به کریستالر به حدی بود که او تحت تأثیر کریستالر و با همکاری فیزل^۱ در سال ۱۹۷۸ اثری تحت عنوان "نظام مکان‌های مرکزی اتریش" (Bobek & Fesl, 1978) را منتشر کرد و در سال ۱۹۸۳ اثر دیگری با نام "مکان‌های مرکزی اتریش (جلد دوم)" (Bobek & Fesl, 1980) را به همراه همکارش منتشر کرد. کریستالر و بوبک روند تحولات درون جغرافیا و بیرون از آن را در یک دوره زمانی مشترک تجربه می‌کردند و گمان نمی‌کنم این ادعای مؤلف که بر اساس آن، مبنای پیگیری یک پروژه فکری مشترک و همکاری برای پیشبرد و توسعه آن، مثل تأسیس یک جغرافیای ساختاری-کارکردی توسط کریستالر و بوبک منوط به داشتن مدرک دکتری توسط این دو یا قدم زدن در سالن‌های یک دانشگاه مشترک باشد. این پروژه ممکن است توسط دو نفر که در دو دانشگاه مجزا فعالیت می‌کنند و حتی قبل از ورود آن‌ها به دوره دکتری آغاز بشود.

کریستالر در سال ۱۹۳۲ در دانشگاه ارلانگن^۲ رساله خود را تحت راهنمایی رابرت گرادمن^۳ دفاع کرد (Cavasin, 2014: 176) و بوبک در سال ۱۹۲۶ از دانشگاه اینسبروک^۴ فارغ‌التحصیل شد^۵ و در سال ۱۹۲۷ مقاله‌ای تحت عنوان "پرسش‌های بنیادین در جغرافیای شهری" (Bobek, 1927) را منتشر کرد که نشان‌دهنده آشنایی او با تحقیقات جغرافیایی قبل از دهه ۱۹۳۰ است. بنابراین، نمی‌توان گفت بوبک برای نخستین بار در دهه ۱۹۳۰ با تحقیقات فضایی آشنا شد (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۴) و کریستالر در سال ۱۹۳۲.

نقد علمی

آهامر، هر چند باز نه‌چندان دقیق، نوشته است: "علوم فضایی طی ۱۹۶۰-۱۹۵۰ به دنبال تحلیل نظم الگوهای فضایی (فعالیت‌های انسانی) بودند." و سپس با تکیه بر هوبارد (۲۰۰۲)، تأکید می‌ورزد: [یعنی] "تیین دسته‌ای از رخدادها از طریق بیان این نکته که آن‌ها مصادیقی حاکی از قوانین و نظریه‌های معتبر عام هستند" (Ibid). حال معلوم نیست در این جمله دانشمندان علوم فضایی مانند کریستالر کجا هستند؟

پاسخ

هم کریستالر و هم بوبک از جغرافیدانان پیرو پارادایم علم فضایی بودند. خود آهامر در متن مقاله موردبحث از عبارت علوم فضایی [Spatial sciences] استفاده کرده است و می‌نویسد "علوم فضایی در طی ۱۹۶۰-۱۹۵۰ انتظام الگوهای فضایی را تحلیل کردند" (Ahamer, 2012: 31). واضح است که علوم فضایی به‌خودی‌خود قادر نیستند چیزی را تحلیل نمی‌کنند یا به دنبال چیزی باشند، بلکه دانشمندان علوم هستند که الگوها را تحلیل می‌کنند. "برنامه‌ریزی" از عبارت "دانشمندان علوم فضایی مانند کریستالر" استفاده کرده است، زیرا آهامر در همین پاراگراف نام کریستالر را ذکر می‌کند. گمان نمی‌کنم در محتوای مطلب نقل‌شده از آهامر در "برنامه‌ریزی" تحریف ایجادشده باشد و نقد مؤلف درست باشد.

نقد علمی

ناقد در معرفی منابع فارسی در کتابشناسی خود، هم آن‌ها را به فارسی و هم [شاید به سودای افزایش تعداد منابع] ترجمه آن‌ها را نیز ارائه کرده است! (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۵).

1 . Fesl
2 . University of Erlangen
3 . Robert Gradmann
4 . University of Innsbruck
5 . <https://geschichte.univie.ac.at/en/persons/hans-bobek-prof-dr>.

پاسخ

ترجمه منابع موجود از زبان فارسی به زبان انگلیسی در بخش منابع "برنامه‌ریزی"، بر اساس دستورالعمل فصلنامه "برنامه‌ریزی و آمایش فضا" بود.

نقد علمی

این‌گونه ادعاها [ادعاهای موردنظر در برنامه‌ریزی] که بیشتر به‌نوعی سردرگمی علمی می‌مانند، قابل پاسخ‌گویی نیستند، چراکه بیشتر به‌نوعی با سایه روی دیوار بحث کردن خواهد بود (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۶). [...] سؤالاتی که ناقد محترم منتظر پاسخ آن‌ها است، ربطی به پویای ساختاری-کارکردی ندارد و در اصل، برخاسته از مباحثی از این سو و آن سو است که خود ناقد با چیدن گزاره‌های غیر مستند و نامرتب در کنار هم، نزد خویش تصور و مطرح ساخته است (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۶). [...] قاعدتاً شایسته نیست فرضیات ذهنی خود را به متنی نسبت بدهیم که یا آن را نخوانده‌ایم و یا خوانده‌ایم و به سبب عدم آشنایی با مقوله موردبحث و زبان متن، آن را درنیافته‌ایم. این شیوه مرضیه دلخواه ضمناً نشانگر نگاه از بالای ناقد است که خود را ناخوانده، خوانا و نادانسته، دانا معرفی می‌کند و درجایی می‌نویسند که سزاوار آن نیست! (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۷).

پاسخ

بر اساس مباحث بالا ضروری دارد در اینجا، سازمان منطقی سؤال‌هایی که در "برنامه‌ریزی" در ارتباط با رویکرد پویای ساختاری-کارکردی مطرح شده است، تشریح شود تا اندکی از ابهام احتمالی آن سؤال‌ها کاسته شود. استدلال اساسی "برنامه‌ریزی" این بود که رویکرد پویای ساختاری-کارکردی دارای تناقض‌هایی از نظر مفهوم‌سازی مفاهیم فضا و انسان است و تناقض‌های موجود فهمیدن و کاربرد تجربی آن رویکرد را با مشکل مواجه می‌کند. در این بخش، کاری جزء این انجام نخواهد شد که سازمان منطقی سؤال‌هایی را که در "برنامه‌ریزی" (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۰۶-۱۰۸) مطرح شدند، به نحو روشن‌تری بیان کنم.

مؤلف در یکی از مقاله‌های خود می‌نویسد "برای اثربخشی بهتر مطالعات باید دقیقاً پیش‌بینی و پیشنهاد کرد [...] (سعیدی، ۱۳۹۱: ۴؛ سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۵) و سپس درجایی دیگر می‌نویسد: "کلیت نظام فضایی [...] در تعامل چندبعدی و بسیار پیچیده بین اجزای گوناگون محیطی-اکولوژیکی و اجتماعی-اقتصادی قرار دارد که در نتیجه آن، با نوعی پویایی در گذر زمان پیوسته در معرض تغییر قرار دارد" (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۲) و نیز می‌نویسد: "دیدگاه پویای ساختاری-کارکردی [...] از لحاظ تاریخی بر چهار بنیاد نظری استوار است که عبارت‌اند از اندیشه منطقی-علمی ایمانوئل کانت و فلسفه دیالکتیک [...] هگل [...] (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۰). اکنون این دو گزاره در قالب منطقی آن تحلیل و ارزیابی می‌شود.

اگر می‌خواهیم پدیده‌ها را "دقیقاً پیش‌بینی" کنیم باید جهان را ثابت، راکد و بدون حرکت در نظر بگیریم، ولی اگر می‌خواهیم کلیت فضا را "پیوسته در معرض تغییر" در نظر بگیریم—کما اینکه کلمه پویای در عبارت پویای ساختاری-کارکردی اشاره به تغییر جهان دارد—و رویکرد پویای ساختاری-کارکردی را بر مبنای فلسفه دیالکتیک هگل استوار کنیم (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۰)، باید جهان را در حال حرکت در نظر بگیریم و در نتیجه، جهانی که در حال حرکت و در حال تغییر است، هرگز قابل پیش‌بینی نیست. یا باید جهان را بدون تغییر در نظر بگیریم و از فلسفه هگل پیروی نکنیم یا باید جهان را در حال تغییر در نظر بگیریم و از فلسفه هگل پیروی کنیم. تناقض موجود در رویکرد پویای ساختاری-کارکردی این است که هم جهان را ثابت در نظر می‌گیرد تا آن را "دقیقاً پیش‌بینی" کند و هم آن را در حال تغییر تصور می‌کند تا

از فلسفه هگل پیروی کند و پویا ساختاری-کارکردی را مطالعه کند.

مؤلف درجایی دیگر بیان می‌کند: "باید اثربخشی آن [یعنی تغییر و بهبودی در امور یک آبادی] بر سایر آبادی‌ها و جماعت‌ها در سطح کل ناحیه در نظر باشد. چنین امری تحقق نخواهد یافت، مگر مسیر حرکت از نگاه بخشی و مجزا نگر به سوی نگاه منطقه‌ای و همه نگر [=کُل نگر] به‌درستی طی شود" (سعیدی، ۱۳۸۴: ۵۴). هم‌چنین، مؤلف در جای دیگری، خواهان "دستیابی به شبکه‌ای منظم و سلسله‌مراتبی از واحدهای سکونتگاهی روستایی و حفاظت و پایداری آن" (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۲) است. سپس مؤلف، علیرغم جانب‌داری از نگرش کُل نگر، سلسله‌مراتبی، از بالا به پایین و طرفداری از حفاظت و پایداری از این نظام، خواهان مشارکت و برنامه‌ریزی از پائین به بالا و نگرش جزء‌نگر است و می‌نویسد: "آنچه به این فرایند [یعنی فرایند گسترش فاصله بین شهرها و روستاها و مصادره منابع گوناگون طبیعی و انسانی] دامن می‌زند رویکرد متعارف تصدی‌گری، نگرش آمرانه و متمرکز از بالا به پائین است که بدون توجه به نقش اساسی مردم ذینفع و مشارکت آنان [...] نتوانسته است [...] به [...] توسعه روستایی (البته شهری نیز) دست یابد" (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۲). بار دیگر اگر این گزاره‌ها در قالب منطقی تحلیل و ارزیابی شوند، نتیجه به شرح زیر است:

اگر طرفدار "دستیابی به شبکه‌ای منظم و سلسله‌مراتبی از واحدهای سکونتگاهی روستایی و حفاظت و پایداری آن" هستیم، پس طرفدار فرایند برنامه‌ریزی از بالا به پایین و حفاظت و پایداری از آن نیز هستیم، و اگر مخالف "رویکرد متعارف تصدی‌گری، نگرش آمرانه و متمرکز از بالا به پائین" هستیم، پس نمی‌توانیم طرفدار حفاظت و پایداری از نظام برنامه‌ریزی از بالا به پایین و سلسله‌مراتبی باشیم. تناقض موجود در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی این است که در یک صفحه واحد از یک مقاله، دو نگرش متفاوت و متضاد را مطرح و از آن طرفداری می‌کند. از یک‌سو، ضرورت حفاظت و پایداری از نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاه‌ها که الزاماً به شکل‌گیری نظام سلسله‌مراتبی و از بالا به پایین برنامه‌ریزی منجر می‌شود و از سوی دیگر، مخالفت با "رویکرد متعارف تصدی‌گری، نگرش آمرانه و متمرکز از بالا به پایین".

تناقض دیگری که در این رویکرد وجود دارد و در "برنامه‌ریزی" به آن اشاره شد، نحوه مفهوم‌سازی فضا است. مؤلف از یک‌سو با تبعیت از پارادایم علم فضایی و نظریه کریستالر و با حذف تمام فاکتورهای جغرافیای طبیعی از مفهوم برنامه‌ریزی فضایی، در تعریف برنامه‌ریزی فضایی می‌نویسد: برنامه‌ریزی فضایی یعنی "مجموعه فنون [...] قانونمند کردن و انتظام فضایی اقدامات اثرگذار [...] بر نحوه مکان‌گزینی [...] فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی در فضای دُوبُعدی" (سعیدی، ۱۳۸۷، ۱۴۱). از سوی دیگر، با تأثیر از رویکردهایی مثل رویکرد فریدمن و داگلاس و رویکرد آن‌ها با نام توسعه اگروپلینت (سعیدی، ۱۳۹۲، ۱۹) و رویکرد توسعه پایدار (سعیدی، ۱۳۹۵: ۵) می‌نویسد: "کلیت نظام فضایی [...] در تعامل چندبُعدی و بسیار پیچیده بین اجزای گوناگون محیطی-اکولوژیکی و اجتماعی-اقتصادی قرار دارد که در نتیجه آن، با نوعی پویایی در گذر زمان پیوسته در معرض تغییر قرار دارد" (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۲). تناقضی که در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی وجود دارد این است که اگر برنامه‌ریزی فضایی در فضای دُوبُعدی انجام می‌شود، پس باید همان‌طور که کریستالر بیان می‌کند (Christaller, 1966: 112)، اجزای محیطی-اکولوژیکی از آن فضا حذف شود، ولی اگر اجزای محیطی-اکولوژیکی به برنامه‌ریزی افزوده شود، دیگر نمی‌توان برنامه‌ریزی فضایی را در یک فضای دُوبُعدی تعریف کرد.

هم‌چنین، در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی از دو رویکرد متناقض نسبت به فضا در مباحث جغرافیایی استفاده شده است. از یک‌سو، از رویکرد کنش‌محور ورنل، جغرافیدان آلمانی، استفاده می‌کند که از نظر او انواع نظریه جغرافیایی—در اینجا مورد بحث ورنل نظریه‌های ساختارگرایانه مارکسیستی است ولی این نظریه قابل‌تعمیم به سایر نظریه‌های ساختاری

که به این تله‌ها گرفتار می‌شوند، نیز هست—“تا جایی که گرفتار این تله فکری می‌شوند که فضا یک عامل علی است، و [نیز] درون این تله گرفتار می‌شوند که عاملیت ذهنی را نادیده می‌گیرد، که با آن تله قبلی در ارتباط است، مشمول نقد من می‌شوند“ (Werlen, 2003: 6). از سوی دیگر، رویکرد پویای ساختاری-کارکردی از رویکرد کریستالر نسبت به فضا پیروی می‌کند، که بر اساس رویکرد او، فضا یک عامل علی و یک ساختار است (Christaller, 1966: 6). اگر استفاده از این دو رویکرد را در رویکرد پویای ساختاری-کارکردی و در قالب‌های منطقی آن تحلیل کنیم، استدلال به صورت زیر قابل تنظیم است:

اگر از رویکرد ورلن استفاده کنیم، فضا دارای عامل و قدرت علی نیست و باید بر کنش عامل انسانی تأکید شود، ولی اگر از رویکرد کریستالر در رویکرد پویای ساختاری-کارکردی استفاده شود، آنگاه فضا دارای قدرت علی است و نمی‌توان کنش عامل انسانی را در برنامه‌ریزی فضایی مداخله داد. یا باید فضا را به مثابه یک عامل علی در نظر گرفت یا کنش عامل انسانی را. تناقضی که در رویکرد پویای ساختاری-کارکردی وجود دارد این است که هر دو رویکرد فوق را به عنوان نظریه‌های مبنایی خود در نظر می‌گیرد و معلوم نمی‌کند که نسبت این دو رویکرد با یکدیگر در رویکرد پویای ساختاری-کارکردی چیست و اگر هر دوی این‌ها عناصر دارای اهمیت هستند، تقدم و تأخر با کدام یک از آن‌ها است. تناقض‌های دیگری همچنان در این رویکرد وجود دارد که برای پرهیز از اطاله کلام از تفصیل آن خودداری می‌شود و خواننده می‌تواند برای آگاهی به آن‌ها به “برنامه‌ریزی” (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۰۶-۱۰۸) مراجعه کند و آن‌ها را شیوه‌ای که اکنون تشریح شد، تحلیل کند.

نقد علمی

به نظر این قلم، شاهکار تحریرات ناقد محترم که خود نشانگر توان تحلیلی-نظری ایشان است، حکمی است که در پایان مقاله تحریر فرموده‌اند: “اگر جغرافیدانان پذیرفته‌اند که برنامه‌ریزی دیگر از صلاحیت مستحکم گذشته‌اش برای تولید نخبه‌گرایانه فضا برخوردار نیست، اکنون باید نشان بدهند که چگونه با مشارکت حداکثری می‌توان این فضاها را تولید کرد” (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۱۰). [لطفاً این جمله را یک بار دیگر بخوانید!] (سعیدی، ۱۳۹۷: ۱۷).

پاسخ

در پایان، اجازه می‌خواهم مبنای صدور یکی از استدلال‌ها را در “برنامه‌ریزی” که مؤلف با اتکاء به مغالطه تمسخر در “نقد”، آن را “شاهکار تحریرات” من می‌خواند، تشریح کنم. “برنامه‌ریزی” با این پاراگراف به پایان می‌رسد: “اگر جغرافیدانان پذیرفته‌اند که برنامه‌ریزی دیگر از صلاحیت مستحکم گذشته‌اش برای تولید نخبه‌گرایانه فضا برخوردار نیست، اکنون باید نشان بدهند که چگونه با مشارکت حداکثری می‌توان این فضاها را تولید کرد” (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۱۰). استدلال مذکور، برخلاف انتظار مؤلف (آقای دکتر سعیدی)، بر اساس مقاله‌ها و نوشته‌های خود مؤلف استخراج شده است. مؤلف در یکی از مقاله‌های خود می‌نویسد “اگر بنا داریم به هر دلیل و قیمتی به اسکان عشایر پردازیم، شرط لازم برای جلوگیری از چنین رخدادهایی [یعنی تسریع مهاجرت عشایر به شهرها]، گریز از سیاست‌های همه‌چیزدانی [...] خواهد بود” (سعیدی، ۱۳۸۱: ۴۰). هم‌چنین در جای دیگری اشاره می‌کند: “[...] رویکرد رسمی در برنامه‌ریزی‌های فضایی سرزمین [...] در راستای فروپاشی سکونتگاه‌های روستایی [...] عمل می‌نماید” (سعیدی، ۱۳۸۳: ۱۴) و سپس ادامه می‌دهد که “با ضرورت شناسی از بعد اجتماعی در توسعه پایدار روستایی [...] بایستی اهداف زیر به صورت اساسی مورد توجه قرار گیرد: [...]؛ تقویت و نقش مشارکت فعال و همه‌جانبه و مستمر روستائیان، ایجاد تشکل‌های غیردولتی

مناسب؛ [...]“ (سعیدی و طالشی، ۱۳۸۳: ۱۹) و ”برگزاری دوره‌های آموزشی برای تجهیز، توانمندسازی و روحیه خوداتکایی به‌ویژه در نسل جوان (به‌منظور افزایش روحیه تصمیم‌گیری و به دست گرفتن مدیریت توسعه در سطح سکونتگاه‌های روستایی“ (سعیدی و طالشی، ۱۳۸۳، ۲۰). بیان این گزاره‌ها نشان می‌دهد که آقای دکتر سعیدی به‌عنوان یکی از جغرافیدانان ایرانی پذیرفته است که سیاست همه‌چیزدانی، برنامه‌ریزی رسمی یا همان برنامه‌ریزی نخبه‌گرایانه دارای صلاحیت لازم برای برنامه‌ریزی جامعه‌عشایری و روستایی نیست، و به عبارتی صلاحیت لازم را برای تولید فضاهای روستایی و عشایری ندارد. اما از نظر من بیان این دیدگاه کافی نیست، بلکه جغرافیدانان، همان‌طور که آن حکم به تعبیر ایشان شاهکار بیان می‌کند، باید نشان بدهند که چگونه می‌توان با فراتر رفتن از حرف و نظریه، با مشارکت حداکثری یعنی مشارکت مردم روستایی، عشایری و شهری فضاهای جغرافیای را عملاً تولید کنند.

مؤخره

انسجام درونی مفاهیم یکی از شرایط اعتبار یک رویکرد است. منظور از انسجام درونی این است که وقتی جملات و عبارات موجود در آن رویکرد را، به‌دلخواه یا با هر ”سودایی دیگر“ با یکدیگر ترکیب و تفسیر می‌کنیم، این مفاهیم همچنان دارای ارتباط معنایی و پیوستگی با یکدیگر باشند و یکدیگر را نفی نکنند. اگر مفاهیم موجود در یک رویکرد با یکدیگر دارای تناقض و تضاد باشند، می‌گوییم این رویکرد دارای انسجام و وحدت درونی نیست. و این وظیفه مؤلف آن رویکرد است که با افزودن یک مفهوم یا حذف و تعدیل یا توضیح بیشتر به خوانندگان، تناقض‌های موجود درون مفاهیم را رفع کند. این تناقض‌ها می‌توانند برطرف نشوند، ولی واقعیت این است که ذهن انسان در برخورد با واقعیت‌ها، به‌راحتی قادر به درک تضادها نیست. عدم رفع تناقض‌های مفهومی باعث می‌شود که رویکرد موردنظر بدون کاربرد عملی باقی بماند. شاید کسی که خود را پیرو هگل می‌داند، با تضادها سازگار باشد و آن‌ها را بپذیرد، ولی همان‌طور که لوفور به‌درستی اشاره می‌کند:

”هگل تضاد را کشف نکرد. [...] هگل حد سومی را کشف کرد که زمانی حاصل می‌شود که تعین با نفی خودش غنی شود و آن را فرا بگذراند. این حد دقیقاً آن هنگامی تولید می‌شود که دو حد در تضاد با یکدیگر باشند. باوجود این، حد سوم لحظه جدیدی از هستی و اندیشه است“ (Lefebvre, 2009: 19).

تناقض درونی در یک رویکرد به‌خودی‌خود نشان از کاستی آن نیست. حتی از یک منظر می‌توان را انعکاسی از تضاد واقعی جهان در نظر گرفت. به‌بیان‌دیگر، شاید توقع عدم وجود تناقض در رویکرد پویا ساختاری-کارکردی توقع نابجایی است، زیرا خود جهان بیرون بر اساس فلسفه هگل، که یکی از فلسفه‌های پشتیبان این رویکرد است، دارای تضاد است. اما اگر از اندیشه هگل پیروی می‌کنیم، باید نشان بدهیم که تناقض‌های اندیشه را چگونه می‌توان فرا گذراند و آن‌ها را، نه به نحو انتزاعی، بلکه به نحو انضمامی به وحدت رساند. این هگل بود که ضرورت فرا رفتن از صورت واژه‌ها و تمرکز بر محتوای آن‌ها را به فلسفه آموخت و نشان داد. تکرار صرف واژه‌ها نمی‌تواند ما را امیدوار کند که با تکرار یک واژه، معنا را نیز منتقل کرده‌ایم. هم‌چنین، این هگل بود که در دوره مدرن، بار دیگر ضرورت اندیشیدن به نفی اندیشه را به ما یادآوری کرد، و البته می‌دانیم که نفی اندیشه همراه با رنج و البته با یادگیری است.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) رحیمی، حجت‌الله. (۱۳۹۵). برنامه‌ریزی فضایی با رویکرد پویا ساختاری-کارکردی: به‌سوی پیوند جبرگرایی فضایی با انسان‌گرایی. فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۰ (۴)، ۹۱-۱۱۴.
- ۲) سعیدی، عباس. (۱۳۵۴). نظری به انسان به‌عنوان یک پدیده جغرافیایی. جستارهای ادبی، ۴۲، ۲۱۵-۲۰۴.
- ۳) سعیدی، عباس. (۱۳۴۴). جغرافیای شهری چیست. جستارهای ادبی، ۱، ۸۹-۱۰۲.
- ۴) سعیدی، عباس. (۱۳۹۰). پویا ساختاری-کارکردی: رویکردی نظام‌وار در مطالعات مکانی-فضایی. جغرافیا، ۲۹، ۱۶-۷.
- ۵) سعیدی، عباس. (۱۳۹۲). پیوستگی توسعه روستایی-شهری در قالب منظومه‌های روستایی. برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی، ۴، ۲۰-۱۱.
- ۶) سعیدی، عباس. (۱۳۹۷). نقد علمی و نقد پویا ساختاری-کارکردی. جغرافیا، ۵۸، ۵-۲۰.
- ۷) سعیدی، عباس و طالشی، مصطفی. (۱۳۸۳). ناپایداری سکونتگاه‌های کوچک کوهستانی ناحیه آلاداغ در شمال خراسان. جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۳، ۱-۲۹.
- ۸) سعیدی، عباس و فتاح‌پور مریکی، داراب. (۱۳۸۱). نگاهی به الزامات ساماندهی روستاهای کوچک عشایری: مطالعه موردی روستاهای ناحیه بازیافت. مسکن و محیط روستا، ۹۸، ۳۲-۴۱.
- ۹) سعیدی، عباس. (۱۳۸۴). ناکارآمدی ساختاری-عملکردی نظام‌های فضایی ناحیه‌ای مورد: ناحیه باغ‌ملک شرق خوزستان. جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۵، ۴۳-۶۰.
- ۱۰) سعیدی، عباس. (۱۳۹۱). پویا ساختاری-کارکردی: رویکردی بدیل در برنامه‌ریزی فضایی. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱، ۱-۱۸.

References

- 1) Ahamer, G. (2012). Human geography trains diverse perspectives on global development. *Multicultural Education & Technology Journal*, 6, 312-333.
- 2) Allmendinger, P. (2002). Towards a post-positivist typology of planning theory. *Planning theory*, 1, 77-99.
- 3) Allmendinger, P., & Haughton, G. (2009). Soft spaces, fuzzy boundaries, and metagovernance: the new spatial planning in the Thames Gateway. *Environment and Planning A*, 41, 617-633.
- 4) Barnes, TJ. (2011). *From region to space*. The Wiley-Blackwell companion to human geography.
- 5) Barnes, TJ. (2012). Reopke lecture in economic geography: notes from the underground: why the history of economic geography matters: the case of central place theory. *Economic Geography*, 88, 1-26.
- 6) Bobek, H. (1927). Grundfragen der stadtgeographie. *Geographische Anzeiger*, 28, 213-224.
- 7) Bobek, H. (1959). Die Hauptstufen der gesellschafts-und wirtschaftsentfaltung in geographischer sicht. *Die Erde*, 90, 259-298.
- 8) Bobek, H. (1974). Zum konzept des rentenkapitalismus. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 65, 73-78.
- 9) Bobek, H., & Fesl, M. (1978). *Das system der zentralen orte österreichs*. Eine empirische Untersuchung: Böhlau.
- 10) Bobek, H., & Fesl, M. (1980). *Zentrale orte österreichs II*. Ergänzungen zur Unteren Stufe.
- 11) Cavasin, N. (2014). *Christaller, Walter (1893-1969)*. *Encyclopedia of world geography*. Infobase Publishing.
- 12) Christaller, W. (1964). Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions-under-developed countries-recreation areas. *Papers in Regional Science*, 12, 95-105.
- 13) Christaller, W. (1966). *Central places in Southern Germany*. Prentic-Hall.
- 14) Copleston, F. (1999). *A History of philosophy*. Vol. VI, Wolff to Kant: Burns & Oates.
- 15) Cresswell, T. (2006). *On the move: Mobility in the modern western world*. Taylor &

- Francis.
- 16) Cresswell, T. (2010). Towards a politics of mobility. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28, 17-31.
 - 17) Deleuze, G. (1988). *Bergsonism*. MIT Press.
 - 18) Deleuze, G. (2006). *Nietzsche and philosophy*. Columbia University Press.
 - 19) Deleuze, G. (2008). *Kant's critical philosophy*. The doctrine of the faculties (Hugh Tomlinson & B. Habberjam, Trans.): A&C Black.
 - 20) Douglass, M. (1998). A regional network strategy for reciprocal rural-urban linkages: an agenda for policy research with reference to Indonesia. *Third World Planning Review*, 20, 1-20.
 - 21) Forer, P. (1978). A place for plastic space?. *Progress in Geography*, 2, 230-267.
 - 22) Giddens, A. (1985). *Time, space and regionalization*, 265-295. Social relations and spatial structures. Macmillan, London.
 - 23) Golledge, R.G., Church, R., & Dozier, J. (1982). Commentary on The highest form of the geographer's art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72 (4), 557-558.
 - 24) Gregory, D. (1984). *Recollections of a revolution: geography as spatial science*. Macmillan International Higher Education.
 - 25) Gregory, D., Johnston, R., & Pratt, G. (2011) *The dictionary of human geography*. John Wiley & Sons.
 - 26) Hart, J.F. (1982). The highest form of the geographer's art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, 1-29.
 - 27) Hartshorne, R. (1939). The nature of geography: A critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the Association of American Geographers*, 29, 173-412.
 - 28) Hartshorne, R. (1969). *Perspective on the Nature of Geography*. Literary Licensing.
 - 29) Haughton, G., Allmendinger, P., & Counsell, D. (2009). *The new spatial planning: Territorial management with soft spaces and fuzzy boundaries*. Routledge.
 - 30) Hegel, GWF. (2018). *The Phenomenology of spirit*. Oxford University Press.
 - 31) Hegel, WHGW. (2008). *Philosophy of mind*. New York: Cosimo, Inc.
 - 32) Johnston, R. (1997). W(h)ither spatial science and spatial analysis. *Futures*, 29, 323-336.
 - 33) Johnston, R.J. (1986). The neighbourhood effect revisited: spatial science or political regionalism?. *Environment and Planning D: Society and Space*, 4, 41-55.
 - 34) Kant, I. (1996). *Critique of pure reason*. (Werner S. Pluhar & P. Kitcher, Trans.): Hackett Publishing Company.
 - 35) Kant, I. (2012a). *Critique of judgment*. (J. H. Bernard, Trans.): Dover Publications.
 - 36) Kant, I. (2012b). *Critique of practical reason*. (T. K. Abbott, Trans.): Dover Publications
 - 37) Lefebvre, H. (2009). *Dialectical materialism*. University of Minnesota Press.
 - 38) Nietzsche, F. (1896). *The Case of Wagner*. Nietzsche contra Wagner; The Twilight of the Idols; The Antichrist: H. Henry.
 - 39) Nietzsche, F. (1989). *On the genealogy of morals*. On the genealogy of morals and ecce homo. Trans. Walter Kaufmann and RJ Hollingdale, New York: Vintage.
 - 40) Rahimi, H. (2016). Structural-Functional Dynamics Approach to spatial planning: Toward linking spatial determinism with humanism. *Spatial Planning*, 20 (4), 91-114. [in Persian].
 - 41) Rohlf, M. (2010). *Immanuel Kant*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2012.
 - 42) Saidi, A. & Taleshi, M. (2004). Unsustainability of small rural settlements in Aladagh region of North of Khorasan. *Geography and Regional Development*, 3, 1-29. [in Persian].
 - 43) Saidi, A. (1965). What Is urban geography?. *Literary Studies*, 1, 89-102. [in Persian].
 - 44) Saidi, A. (1975). Thinking about man as a geographical phenomenon. *Literary Studies*, 42, 204-215. [in Persian].
 - 45) Saidi, A. (2005). Structural and functional inefficiency of regional and spatial systems: The case of Bagheh Malek Region (East of Khoosistan). *Geography and Regional Development*, 5, 43-60. [in Persian].
 - 46) Saidi, A. (2011). Structural-Functional Dynamism: A systematic approach in

- spatial studies. *Geography*, 9, 7-16. [in Persian].
- 47) Saidi, A. (2012). Structural-Functional Dynamism: An alternative approach to spatial planning, *Economy. Space and Rural Development*, 1, 1-18. [in Persian].
- 48) Saidi, A. (2013). Scientific critique and the critique of Structural-Functional Dynamics approach. *Physical-Spatial Planning*, 4, 11-20. [in Persian].
- 49) Saidi, A. (2018). Rural-Urban integrity in the form of rural constellations. *Geography*, 58, 5-20. [in Persian].
- 50) Saidi, A., & Fatahpour Maryaki, D. (2002). Spatial planning implications for small nomadic villages. *Housing and Rural Environment*, 98, 32-41. [in Persian].
- 51) Solomon, RC. (1985). *In the spirit of Hegel*. Oxford University Press.
- 52) Taylor, M. & Thrift, N. (2013). *The Geography of multinationals (RLE International Business)*. Studies in the Spatial Development and Economic Consequences of Multinational Corporations: Routledge.
- 53) Taylor, PJ. & Derudder, B. (2015). *World city network: a global urban analysis*: Routledge.
- 54) Thrift, N. (2003). Space: the fundamental stuff of geography. *Key concepts in geography*, 2, 95-107.
- 55) Vienna, Uo. (2017). *Hans Bobek*. Available at: <https://geschichte.univie.ac.at/en/persons/hans-bobek-prof-dr>.
- 56) Werlen, B. (2003). *Society, action and space*. Routledge.
- 57) Werlen, B. (2007). *Globalisierung. region und regionalisierung*, Franz Steiner Verlag.

